

მთარგმნელის წინასიტყვაობა

საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ, მის შემადგენლობაში შემავალი რესპუბლიკების უმეტესობა სხვადასხვა სახის სამოქალაქო, ეთნიკურმა თუ ნაციონალურმა ომებმა მოიცვა. ეს ომები, მცირე თუ დიდ მასშტაბში, დღემდე მიმდინარეობს. ინსტიტუციების დასუსტება, პოლიტიკური გადატრიალებები თუ ეკონომიკური კრიზისები ამ კონფლიქტების თანმდევი თუ წინმსწრები მოვლენები იყო. როჯერს ბრუბიკერის თანახმად, კრიზისების ამ ჯაჭვს ბევრად უფრო ღრმა ფესვები გააჩნდა, ვიდრე 80-იანი წლების ბოლოს და 90-იანი წლების დასაწყისში დაწყებული რღვევა თუ რესპუბლიკების დონეზე გააქტიურებული დამოუკიდებლობის მოპოვებისკენ სწრაფვა იყო. მის თანახმად, ეს დაძაბულობა ჯერ კიდევ 1930-იანი წლების პერიოდში ჩაისახა საბჭოთა ინსტიტუციური მოწყობის ფუნდამენტში, როდესაც საკავშირო დონეზე დაიწყო ერების გამორკვევის ზევიდან-ქვევით წარმოებული პოლიტიკა, სადაც ნაციონალურ ტერიტორიათა საზღვრების გაკლება, ეთნო-ნაციონალური მიკუთვნებულობის კოდიფიცირება თუ მცირე ეთნიკური ჯგუფებისთვის ავტონომიურობის მინიჭების პრაქტიკები მეტი კონტროლის და დასჯის ინსტრუმენტებად იქცა. ამ პოლიტიკის ერთ-ერთ სანიშნულ მაგალითად ბრუბიკერს საპასპორტე სისტემის დაინერგვა მოჰყავს. ბრუბიკერის თანახმად, პასპორტების სისტემის შემოღების თავდაპირველი მიზანი ახლადგაჩენილი ურბანული მშრომელთა კლასის და კოლექტივიზებული გლეხების თუ კოლმეურნეების კონტროლი და დისციპლინირება იყო - პასპორტებით უნდა მომხდარიყო ადამიანთა მიგრაციის რეგულირება, მშრომელთა ძალის მობილიზება და კონტროლის დაწესება. თუმცა, პასპორტში არსებულმა ჩანაწერმა ადამიანთა ნაციონალობის შესახებ კიდევ უფრო რადიკალური ფუნქცია გამოიმუშავა. კერძოდ, ტოტალური კონტროლისა და რეპრესირების პირობებში ის საბჭოთა კავშირში წარმოდგენილი ჰეტეროგენული ეთნიკურობის და ფართო ეთნო-კულტურული ჯგუფებისთვის უფლებების ჩამორთმევის, მარგინალიზების და ეროვნულობის განცდის ჩარჩოებში მოქცევის იარაღად იქცა.

როჯერს ბრუბიკერის ტექსტი „ეროვნულობა და ნაციონალობის საკითხი საბჭოთა კავშირსა და მის შემკვიდრე ქვეყნებში: ინსტიტუციური თვალსაზრისი“ წიგნიდან “გადააზრებული ნაციონალობა: ეროვნულობისა და ნაციონალობის საკითხი ახალ ევროპაში” 1996 წელს დაიწერა, როდესაც პოსტ-საბჭოთა სივრცეში კონფლიქტები უკვე კარგა ხნის გააქტიურებული იყო და წინაც უამრავი დაპირისპირების კერა მოჩანდა. ტექსტი ახალი ინსტიტუციონალიზმის პერსპექტივიდან¹ ანალიზებს საბჭოთა ინსტიტუციურ პოლიტიკას და აქ არსებულ ფუნდამენტურ წინააღმდეგობებს, რომელიც წლების განმავლობაში ილუქებოდა და გროვდებოდა. ის ერთგვარად ახლებურად გადაიაზრებს საბჭოთა მემკვიდრეობას და ამ მემკვიდრეობის წიაღში ჩაბუდებულ იმ დაძაბულობებს, რომელებიც დღეს უკვე დეტონატორივით მოქმედებენ საბჭოთა კავშირის მემკვიდრე ქვეყნების საზღვრებთან თუ საზღვრების შიგნით - იქნება ეს საქართველო, უკრაინა, მოლდოვა თუ სხვა. ტექსტი შემამფოთებელი სიზუსტით წინასწარმეტყველებს იმ საომარი მოვლენების გარდაუვალობას, რომელსაც დღეს ადგილი აქვს რუსეთ-უკრაინას შორის და ასახელებს ამის უკან მდგარ არაერთ მიზეზს. ჯერ კიდევ 1996 წელს გამოქვეყნებულ ტექსტში, ბრუბიკერი ხაზგასმით მიანიშნებს რუსეთის რევიზიონისტულ მისწრაფებებზე და ამ სწრაფვის უკან მდგარ ინსტიტუციურ წარმოდგენებზე, რომელზეც დღეს ღიად რეფერირებს რუსეთის პოლიტიკური ელიტა - იქნება ეს მათი კონსტიტუციური ვალდებულება, დაიცვან მეზობელ ქვეყნების ტერიტორიებზე კონცენტრირებული რუსულ ენაზე მოლაპარაკე მოსახლეობა, უზრუნველყონ მცირე ავტონომიური რესპუბლიკების ეროვნული თვითგამორკვევის ხელშეწყობა, თუ შეინარჩუნონ რეგიონალური ჰეგემონია და

¹ ახალი ინსტიტუციონალიზმის შესახებ დეტალური განმარტება იხილეთ თარგმანში.

გაფორმდნენ იმ გეოპოლიტიკურ ცენტრად, რომელსაც ჯერ კიდევ ცარისტული და შემდეგ საბჭოთა კავშირის პერიოდიდან მოყოლებული გააჩნდა არაერთ პრივილეგია არა მხოლოდ ქვეყნის შიგნით, არამედ რეგიონალურ მასშტაბში.

დღეს, როდესაც რუსეთი აწარმოებს აგრესიულ და დამანგრეველ ომს უკრაინის წინააღმდეგ, ემუქრება მის სუვერენულობას, ეჭვი შეაქვს მის სახელმწიფოებრიობაში და მას საბჭოთა პროექტად მოიხსენიებს, ბრუბეიკერის მიერ შემოთავაზებული ანალიზი საბჭოთა ნაციონალიზმის, მის მიერ დატოვებული მემკვიდრეობის და რუსეთის რევიზიონისტული მისწრაფებების შესახებ განსაკუთრებით აქტუალური და რელევანტურია.

ტექსტის ცენტრალური ცნებითი ხაზი საბჭოთა ნაციონალიზმისა და ეროვნულობის პოლიტიკის ინსტიტუციურ ფორმაციებს და მის გამოვლინებებს უტრიალებს. როჯერს ბრუბეიკერი დეტალურად აანალიზებს საბჭოთა ნაციონალურ რეჟიმს და ამ რეჟიმის პირობებში, რესპუბლიკების დონეზე ფორმირებულ წარმოდგენებს ეროვნულობასა და ნაციონალიზმზე, რომელიც რადიკალურად განსხვავდებოდა დასავლეთ ევროპის ქვეყნების წიაღში წარმოქმნილი ერი-სახელმწიფოების ეროვნულობისა თუ ნაციონალიზმის სახესხვაობისგან. ამ თვალსაზრისით, ავტორი გამოყოფს ნაციონალიზმის მომარაგებელ ორ ძირითად საბჭოთა მოდელს - ტერიტორიულ-პოლიტიკურს და პიროვნულ-ეთნოკულტურულს. ტერიტორიულ-პოლიტიკური მოდელი საბჭოთა კავშირის მთელს ტერიტორიაზე წარმოდგენილ დომინანტ ერებს საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკებად ყოფდა, მათ მმართველობით ტერიტორიებს უნაწილებდა და პოლიტიკური ინსტიტუტებით აღჭურვავდა, რაც თავის მხრივ ამ ერებს სახელმწიფოებრიობის ქონის ტიტულს ანიჭებდა. საბჭოთა კავშირში სულ 15 ტიტულოვანი ერი და შესაბამისად, ამ ერის სახელწოდების მქონე 15 რესპუბლიკა იყო წარმოდგენილი. თუმცა, გაცილებით მრავალფეროვანი და ჰეტეროგენული იყო იმ ერთა თუ ეთნო-კულტურულ ჯგუფთა ერთობლიობა, რომლებიც არატიტულოვანთა სიმრავლეს ქმნიდა - ჯგუფები, რომლებსაც ცალკეული ადმინისტრაციული ტერიტორია თუ პოლიტიკური წყობილება არ გააჩნდათ. ამ ორს შორის კი ასევე იყვნენ ჯგუფები, რომლებსაც ავტონომიური მმართველობითი ერთეულებად იყვნენ ორგანიზებულნი ამა თუ იმ რესპუბლიკის ქვეშ.

რაც შეეხება პირადი ნაციონალიზმის განზომილებას, რომელიც საბჭოთა კავშირში მცხოვრებ ადამიანებს ამა თუ იმ ნაციონალურ ჯგუფებს მიაკუთვნებდა, აქაც თანაბრად უნიკალური და ჩახლართული სისტემა ფუნქციონირებდა. ბრუბეიკერის თანახმად, პირად ნაციონალიზმს საბჭოთა კავშირში დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა „ცხოვრებისეული მანსების“ განსაზღვრაში, იქნებოდა ეს დასაქმების, კარიერული წინსვლის თუ უმაღლესში მოწყობის სფერო. საბოლოო ჯამში, ის, რის ილუსტრირებასაც ბრუბეიკერი მოცემულ ტექსტში ცდილობს არის წინააღმდეგობებით და შეუსაბამობებით სავსე საბჭოთა ინსტიტუციური სისტემა, რომელიც ერთი მხრივ ტერიტორიულ-პოლიტიკური და პიროვნულ-ეთნოკულტურული მოდელების დომინაციას უწყობდა ხელს, მეორე მხრივ კი ვერ უზრუნველყოფდა ამ მოდელების ჰარმონიზაციას და თანხვედრას. ეს კი იმ ფონზე, როდესაც საბჭოთა სისტემის გაცხადებულ ამოცანას ნაციონალიზმის, როგორც სოციალური ცხოვრების მათორგანიზირებელი კატეგორიის სრული წაშლა და ტრანსნაციონალური საზოგადოების ფორმირება იყო.

საბოლოო ჯამში, ბრუბეიკერის ტექსტი საბჭოთა რეჟიმის პირობებში მოქმედ იმ არაერთ სისტემურ შეუსაბამობას თუ წინააღმდეგობას ააშკარავებს, რომელიც დღემდე აჩრდილივით დაყვება აღმოსავლეთ ევროპის, სამხრეთ კავკასიის და ცენტრალური აზიის ქვეყნებს. ამ აჩრდილის პირდაპირი განსხვავლება დღეს წარსულის დიდებით შეპყრობილი რუსეთის რესპუბლიკა და მისი პოლიტიკური ელიტაა, რომელიც თავადაც საბჭოთა

ორმხრივი და წინააღმდეგობრივი ნაციონალური რეჟიმის შემკვიდრეა. რუსეთის მიერ წარმოებული რევიზიონისტულ მისწრაფებები, საომარი მოქმედებების წარმოება და ამის პარალელურად, მოძმე ერებზე რეფერირება, კიდევ ერთხელ ადასტურებს ბრუბეიკერის თეორიას საბჭოთა ინსტიტუციონალიზმის მყარ და ჩაბეტონებულ საფუძვლებზე. ვლადიმერ პუტინი და მის ირგვლივ არსებული პოლიტიკური ელიტა ის უკანასნელი თაობაა, რომელისთვისაც ეს შემკვიდრეობა მნიშვნელობს და მისი გაგრძელება სურს. სწორედ ამით შეიძლება აიხსნას ის ფატალიზმი, ირაციონალობა თუ ტოტალიზმი, რასაც დღეს რუსეთ-უკრაინის ომის პირობებში ვხედავთ - ეს ბოლო გაბრძოლებაა იმ შემკვიდრეობის, რომელიც დროთა განმავლობაში აუცილებლად მოირყევა და გადასხვაფერდება.

ამდენად, ბრუბეიკერის ნაშრომი გასაღებია დღევანდელი კონფლიქტების უკეთ გასაგებად. ის საშუალებას გვაძლევს უმცირესობათა პოლიტიკის, ნაციონალიზმის სხვადასხვა ვერსიების, საერთაშორისო აქტორების გავლენის თუ წარსულის შემკვიდრეობის ფაქტორის განთვალისწინებით, უკეთ მოვიხელოთ ბევრად უფრო კომპლექსური და მრავალგანზომილებიანი დინამიკა, რომელიც უფრო გასაგებს განდის რუსეთის მიერ წარმოებულ დღევანდელ ინტერვენციულ პოლიტიკას, ამ პოლიტიკის ინსტიტუციურ ჩარჩოებს და პოტენციურად, მისი გადაჭრის გზებს.

თამუნა ქებურია

ეროვნულობა და ნაციონალიზმის საკითხი საბჭოთა კავშირსა და მის შემკვიდრე ქვეყნებში: ინსტიტუციური თვალსაზრისი

ავტორი: როჯერს ბრუბიკერი

მთარგმნელი: თამუნა ქებურიცა

საბჭოთა კავშირი დაიწყო, თუმცა ეთნო-ეროვნულ მრავალფეროვნებისადმი მისი უნიკალური დამოკიდებულების წინააღმდეგობრივი შემკვიდრეობა ცხოვრებას აგრძელებს. ეს დამოკიდებულება ინსტიტუციონალიზებული მულტინაციონალიზმით საზრდოობდა. საბჭოთა კავშირი მულტინაციონალური იყო არა უბრალოდ ეთნო-დემოგრაფიულად - წარმოდგენილად მრავალეთნიკური მოსახლეობის გამო - არამედ უფრო მისი ინსტიტუციური მოწყობის გამო. საბჭოთა სახელმწიფო არა თუ პასიურად ემორჩილებოდა, არამედ აქტიურად მიმართავდა მრავალი ერისა და ნაციონალიზმის ინსტიტუციონალიზების პოლიტიკას, რომელიც მისი სახელმწიფოებრიობისა და მოქალაქეობრიობის ფუნდამენტურ განმსაზღვრელს წარმოადგენდა. მან ეროვნულობა და ნაციონალიზმი, რომელიც სახელმწიფოებრიობისა და მოქალაქეობის საყოველთაო კატეგორიებისგან ძლიერ განსხვავდება, ფუნდამენტურ სოციალურ კატეგორიად დაამკვიდრა. ამით კი თავისდავე დადმასვლას შეუწყო ხელი. სულ მცირე იმიტომ, რომ ეროვნულობისა და ნაციონალიზმის ინსტიტუციური კრიტიკულიზაციები სულაც არ წარმოადგენდნენ ცარიელ ფორმებს ან იურიდიულ ფიქციებს, მიუხედავად იმისა, რომ საბჭოთა მეცნიერების უმეტესობა მას ასეთად განიხილავდა. როგორც ამ თავში ვასაბუთებ, საბჭოთა დისინტეგრაციაში ეროვნულობის ინსტიტუციურმა განსაზღვრებამ არა მხოლოდ მთავარი როლი შეასრულა, არამედ ის დღემდე განაგრძობს ახალწარმოქმნილი შემკვიდრე ქვეყნების ნაციონალური საკითხის ფორმირებას და სტრუქტურირებას.

ტექსტი ორნაწილიანია. პირველი ნაწილი საბჭოთა კავშირის ნაციონალურ საკითხთან შეჯახებით წარმოქმნილ იმ ორმხრივ შემკვიდრეობას განიხილავს, რომელიც შემკვიდრე ქვეყნებმა ანდერძად მიიღეს. აქ ფოკუსირება ეროვნულობისა და ნაციონალიზმის ინსტიტუციონალიზების ორ სრულიად განსხვავებულ საბჭოთა მოდელზე ხდება - ერთი მხრივ ტერიტორიულ და პოლიტიკურ, ხოლო მეორე მხრივ ეთნოკულტურულ და პირადი ნაციონალიზმის მოდელზე. მეორე ნაწილი იმ გზებს განიხილავს, რომლითაც ამ ორმხრივმა შემკვიდრეობამ საბჭოთა კავშირის რღვევას დაუდო დასაბამი და დღემდე აგრძელებს შემკვიდრე ქვეყნების ნაციონალური პოლიტიკების სტრუქტურირებას.

აქ წარმოდგენილი არგუმენტები სოციოლოგიაში დამკვიდრებულ „ახალი ინსტიტუციონალიზმის“ ფართო ანალიტიკურ მიმდინარეობას ეფუძნება. სოციალურ მეცნიერებებში განხილული ნებისმიერი სახის ინსტიტუციონალიზმი, ძველი თუ ახალი, ეწინააღმდეგება მოვლენათა დეკონტექსტუალიზებულ, ატომიზირებულ წაკითხვას; თითოეული მათგანი იმაზე მსჯელობას ეთმობა, „თუ როგორ ყალიბდება,

გამოიყენება და გადაიცემა სოციალური არჩევანი ინსტიტუციურ მოწყობაში“.² თუმცა, როგორც კი ყურადღებას იწოდებდა ინსტიტუციური კონტექსტის და მის მიერ დაწესებული შეზღუდვების საკითხიდან აქტორების და ჩვენთვის საინტერესო მოვლენების ინსტიტუციურ მდგენელებზე გადავიტანთ, ამ დროს სოციოლოგიაში წარმოდგენილი ახალი ინსტიტუციონალიზმი გამოეყოფა როგორც ძველ სოციოლოგიურ ინსტიტუციონალიზმს, ასევე ეკონომიკურ და პოლიტიკურ მეცნიერებებში დამკვიდრებულ ახალი რაციონალური არჩევანის ინსტიტუციურ მიდგომებს.³

ამდენად, მოცემული ანალიზის მთავარი აქცენტი არა თუ ინსტიტუტების შემზღუდავ ძალაზე, არამედ მათ მაკონსტიტუირებელ როლზეა. საბჭოთა ეროვნულ-ტერიტორიული და პირად-ნაციონალური ინსტიტუტები გაბატონებული სოციალური კლასიფიკაციის სისტემას წარმოადგენდა, რომელიც სოციალური სამყაროს „ხედვისა და დაყოფის პრინციპების“ მიხედვით აწესრიგებდა;⁴ ეს ინსტიტუტები სოციალური ანგარიშების სტანდარტიზებულ სქემას, საჯარო დისკუსიების ინტერპრეტაციულ საკომუნიკაციო ბალებს, სასაზღვრო ნიშნების ნაკრებსა და საჯარო თუ კერძო ინდენტობათა ლეგიტიმურ ფორმებს აწესებდა. და როდესაც გორბაჩოვის მმართველობის პირობებში პოლიტიკური სივრცის გაფართოება მოხდა, სუვერენულობის შესახებ განაცხადები, ამ ინსტიტუტების გავლით, მზა შაბლონურ ფორმებში მოექცა. შესაბამისად, ეროვნულობის ინსტიტუციურმა განსაზღვრებამ არა თუ შეაკავა მოვლენები, არამედ პოლიტიკური გაგების, რიტორიკის, პოლიტიკური ინტერესისა და იდენტობის საბაზისო კატეგორიები წარმოშვა. პოლიტიკური სივრცის გაფართოებასთან ერთად, გარკვეული ტიპის პოლიტიკური მოვლენები მისაღები, გასაგები, თუნდაც სარწმუნო გახდა, რის შედეგადაც რეჟიმმა ჩამოშლის ნაცვლად, ტრანსფორმაცია და დისინტეგრაცია განიცადა. და ეს ფორმები დღემდე წარმოადგენენ მემკვიდრე ქვეყნებში პოლიტიკური გაგებისა და პოლიტიკური მოქმედების საბაზისო კატეგორიებს.

გაუგებრობა რომ თავიდან ავირიდოთ, აქ ორი დაზუსტებაა დასამატებელი. პირველი, ადრეული დისკუსიებიდან გამომდინარე, ჩემს მსჯელობაში ეროვნულობა და ნაციონალობა წარმოდგენილია, როგორც კულტურული თუ პოლიტიკური ფორმების ინსტიტუციონალიზებული გამოხატულება, და არა როგორც ფიქსირებული კოლექტიურობის მქონე ერთობა. იმისთვის, რათა საბჭოთა კავშირის ნგრევისა და მემკვიდრე ქვეყნების ნაციონალური პოლიტიკის ჩამოყალიბების პროცესში ინსტიტუციონალიზებული ეროვნულობის ცენტრალურობა დასაბუთდეს, აუცილებელია, რომ „ერს“ არ მივუდგეთ როგორც ძირითად პროტაგონისტს, რომელიც „ნამდვილია“, მყარია, შინაგანად ჰომოგენურია და გარედან სოციალური ჯგუფებით მკაცრად განპირობებული. აქამდეც აღმინიშნავს, რომ ეროვნულობის სერიოზული განხილვა არ საჭიროებს ერების განმტკიცებას, მათ ფიქსირებულ და თავისთავად არსებულ მოცემულობად მიჩნევას, ან თუნდაც მათი არსებობის მტკიცებას.⁵ საბჭოთა და პოსტ-საბჭოთა პერიოდში „ნაციონალობათა ბრძოლები“ არ

² Paul J. DiMaggio and Walter L. Powell, "Introduction," in Powell and DiMaggio, eds., *The New Institutionalism in Organizational Analysis* (Chicago: University of Chicago Press, 1991), p. 2.

³ Ibid., pp. 2-15; John W. Meyer, "The World Polity and the Authority of the Nation-State," in George M. Thomas, John W. Meyer, Francisco O. Ramirez, and John Boli, *Institutional Structure: Constituting State, Society, and the Individual* (Newbury Park: Sage, 1987).

⁴ Pierre Bourdieu, "Social Space and Symbolic Power," in Bourdieu, *In Other Words: Essays Towards a Reflexive Sociology* (Stanford: Stanford University Press, 1990), p. 134.

⁵ საბჭოთა კონტექსტში დამკვიდრებული ეროვნულობისა და ნაციონალობის სტატიკური, ესენციალისტური, პრიმორდიალური კრიტიკის დასაბუთებული თვალსაზრისის წასაკითხად, იხ. Gail Lapidus, "Ethnonationalism

ყოფილა და დღესაც არ წარმოადგენს მთლიანი ერის ბრძოლებს; ის არის ბრძოლა ინსტიტუციურად წარმოდგენილ ნაციონალურ ელიტებს - რომლებიც ინსტიტუციურად განისაზღვრებიან ხოლმე, როგორც *ერონული ელიტები* - და ელიტებთან დაპირისპირებაში მყოფ ჯგუფებს შორის.⁶ შესაბამისად, ამ თავის მიზანია აჩვენოს, თუ როგორ იყო და დღემდე როგორ რჩება ეს ბრძოლები ეროვნულობისა და ნაციონალობის ინსტიტუციონალიზებული განსაზღვრებების მიერ ჩარჩოში ჩასმული, გაშუალებული და ხელდასმული.

მეორე, ჩემი მსჯელობა იმ განგრძობად შედეგებზეა, რაც ეროვნულობის საბჭოთა ინსტიტუციურმა განსაზღვრებამ მოიტანა და რომელმაც თავად ამ რეჟიმსაც კი გაუძლო, და არა საბჭოთა ნაციონალური პოლიტიკების არქიტექტორთა განზრახვებზე. ეს პოლიტიკები ორ რამეს ისახავდა მიზნად: პირველი - რომ აელაგმა, შეეკავებინა, კალაპოტში მოექცია და გაეკონტროლებინა ნაციონალური ინტერესების პოტენციურად დამანგრეველი გამოსატულებები, რაც ნაციონალურ-ტერიტორიული ადმინისტრაციების შექმნითა და ნაციონალური ელიტების კულტივირებით, კოოპტირებით თუ რეპრესირებით (იმ შემთხვევაში, როდესაც ისინი ამ პოლიტიკური ხაზიდან გადახვევით იმუქრებოდნენ) ხდებოდა;⁷ და მეორე - რომ მისი ფორმის ლეგიტიმაციის მიუხედავად, ნაციონალიზმი შინაარსისგან დაეცალა და ამდენად, გრძელვადიან პერსპექტივაში, ხელი შეეწყო ნაციონალობის ალაგმვისთვის, რომელიც სოციალური ყოფის აუცილებელ კომპონენტს წარმოადგენდა.⁸ აღსანიშნავია, რომ ისტორიული ქრონიკები მართლაც რომ მდიდარია მოულოდნელი შედეგების დადგომით, თუმცა იშვიათობაა ისე ხელშესახებად მომხდარიყო განზრახვისა და შედეგის დამორიშორება, როგორც ეს საბჭოთა ნაციონალობის შემთხვევაში მოხდა.⁹

and Political Stability: The Soviet Case," *World Politics* 36 (1984), 560; David Laitin, "The National Uprisings in the Soviet Union," *World Politics* 44 (1991), esp. 148-51; and John Comaroff, "Humanity, Ethnicity, Nationality: Conceptual and Comparative Perspectives on the U.S.S.R.," *Theory and Society* 20 (1991), esp. 670f

⁶ "Soviet Federalism and Ethnic Mobilization," *World Politics* 43 (1991); Veljko Vujacic and Victor Zaslavsky, "The Causes of Disintegration in the USSR and Yugoslavia," *Telos* 88 (1991); Victor Zaslavsky, "Nationalism and Democratic Transition in Post-Communist Societies," *Daedalus* 121, no. 2 (1992); and Mark Beissinger, "Elites and Ethnic Identities in Soviet and Post-Soviet Politics," in Alexander J. Motyl, ed., *The Post-Soviet Nations: Perspectives on the Demise of the USSR* (New York: Columbia University Press, 1992).

⁷ სხვა ნაშრომებთან ერთად იხ. Richard Pipes, *The Formation of the Soviet Union*, revised edition (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1964); Gregory J. Massell, "Modernization and National Policy in Soviet Central Asia: Problems and Prospects," in Paul Cocks et al., eds., *The Dynamics of Soviet Politics* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1976), pp. 268-9; Lapidus, "Ethnonationalism and Political Stability," 578-9; G. E. Smith, "Ethnic Nationalism in the Soviet Union: Territory, Cleavage, and Control," *Environment and Planning C: Government and Policy* 3 (1985), 49-73; Allan Kagedan, "Territorial Units as Nationality Policy," in Henry R. Huttenbach, ed., *Soviet Nationality Policies* (London and New York: Mansell, 1990), pp. 163-76; Roeder, "Soviet Federalism and Ethnic Mobilization."

⁸ უშუალოდ ამ საკითხის უკეთ გასაგებად იხ. Walker Connor, *The National Question in Marxist-Leninist Theory and Strategy* (Princeton: Princeton University Press, 1984), pp. 201ff.

⁹ სიცხადისთვის უნდა ითქვას, რომ პირველი მიზანი გარკვეულწილად რეალიზდა; თუმცა, როგორც ფილიპ როედერი ასაბუთებდა, ცენტრის მცდელობები, მოეცვა და გაეკონტროლებინა ეთნო-პოლიტიკური მობილიზების შემთხვევები, მეოთხედი საუკუნის განმავლობაში შექცევადად სუსტდებოდა გორბაჩოვის ძალაუფლებაში მოსვლამდე. იხ. Roeder, "Soviet Federalism and Ethnic Mobilization," 212ff.; for an earlier diagnosis along the same lines, see Grey Hodnett, "The Debate over Soviet Federalism," *Soviet Studies* 18, no. 4 (1967), 459-60. თუმცა, მეორე მიზანი არასდროს რეალიზებულა დიდ მასშტაბში. საბჭოთა მმართველობის განმავლობაში, საბჭოთა ნაციონალური პოლიტიკის რეალურ ეფექტს (თუმცა არა განზრახვას) წარმოადგენდა ნაციონალობის, როგორც სოციალური ყოფის მთავარი მომწესრიგებელი პრინციპის თვალსაჩინოების და მნიშვნელობის გაძლიერება, და არა მისი დასუსტება.

საბჭოთა მემკვიდრეობა

ინსტიტუციონალიზებული მულტინაციონალიზაცია

საბჭოთა სისტემის მიერ შექმნილი უპრეცედენტო და უბადლო ხასიათის მქონე ინსტიტუციონალიზებული მულტინაციონალიზაცია ხაზგასმას იმსახურებს. მსოფლიოში, სახელმწიფოთა უმეტესობა ეთნიკურად მრავალფეროვანია.¹⁰ ამ სახელმწიფოთაგან ზოგიერთი ეთნიკურობა სუბიექტურ დონეზე განცდილი და საჯაროდ არტიკულირებული არის როგორც *ნაციონალიზაცია*, ხოლო ეთნიკური მრავალფეროვნება - როგორც *ნაციონალური მრავალფეროვნება*. ასეთ შემთხვევებში, მოსახლეობაში შემავალი ეთნიკური ჯგუფებიდან ზოგიერთი მაინც (გარდა დომინანტი ეთნიკური თუ ნაციონალური ჯგუფისა) თავს მიიჩნევს, ან სხვების მიერ მიჩნეულია, განსხვავებული ერის, ნაციონალიზაციის თუ ეროვნების მქონედ.¹¹ გარკვეულწილად ასეთი იყო, მაგალითად, რომანოვების იმპერიის შემთხვევა მისი არსებობის უკანასკნელი ნახევარი საუკუნის განმავლობაში.

საბჭოთა კავშირის მისი წინამორბედი რომანოვების თუ სხვა მრავალეთნიკური სახელმწიფოებისგან მხოლოდ ეთნიკურობის სუბიექტურ ნაციონალიზაციად წარმოდგენა არ განასხვავებდა. სინამდვილეში, განსხვავება მდგომარეობდა ეთნიკური მრავალფეროვნების ნაციონალურ მრავალფეროვნებად მონიშვნის ოფიციალურ, ობიექტივიზებულ კოდიფიკაციაში.¹² უფრო ზუსტად კი განსხვავებას წარმოადგენდა *ეროვნულობისა და ნაციონალიზაციის სახელმწიფოსგან მხარდაჭერილი ის ყოვლისმომცველი კოდიფიკაცია და ინსტიტუციონალიზაცია, რომელიც ხორციელდებოდა ექსკლუზიურად ქვესახელმწიფოებრივ (sub-state) დონეზე, და არა მთლიან საბჭოთა კავშირის დონეზე*.¹³

იმ შემთხვევებში, სადაც ქვესახელმწიფოებრივი ეთნიკურობა სუბიექტურ დონეზე განცდილია როგორც ეროვნება, [როგორც წესი] სახელმწიფოები არათუ ხელს უწყობენ მის ინსტიტუციონალიზებას, არამედ უარს აცხადებენ აღიარონ ეს სუბიექტური განსაზღვრება. მაშინაც კი, როდესაც უმცირესობათა ეს ჯგუფები

¹⁰ ვოლკერ კონორის 1972 წლის გამოანგარიშების თანახმად, (მაშინდელი) მსოფლიოს 132 სახელმწიფოდან მხოლოდ 12 იყო „ბუნებრივად ჰომოგენური ეთნიკური თვალსაზრისით“. იხ. Connor, "Nation-Building or Nation-Destroying?" *World Politics* 24 (1972), 320. For a more recent statement of the point, see Anthony Smith, "State-Making and Nation-Building," in John A. Hall, ed., *States in History* (Oxford: Basil Blackwell, 1986), p. 229.

¹¹ ეთნიკურ ჯგუფებსა და ნაციებს/ერებს შორის განსხვავებაზე იხ. Anthony Smith, *The Ethnic Origins of Nations* (Oxford: Basil Blackwell, 1986), esp. pp. 21-31, 135-52; Benjamin Akzin, *States and Nations* (Garden City, NY: Doubleday, 1966), p. 51. მე მიზანმიმართლად ვხუჭავ თვალს ერსა და ნაციონალიზაციას შორის არსებულ განსხვავებაზე I deliberately elide here the distinction between nation and nationality, crucial in some contexts (in the Hungarian half of the Habsburg Empire, for example, where it was used to justify major differences in political status and cultural standing) but not central to the Soviet nationality regime.

¹² ზოგადად, კოდიფიკაციის სოციალური ეფექტებზე იხ. see Pierre Bourdieu, "Codification," in Bourdieu's "In Other Word"

¹³ სწორედ ეს ინსტიტუციონალიზებული მულტინაციონალიზაცია განასხვავებდა საბჭოთა კავშირის მისი წინამორბედი რომანოვების იმპერიისგან, რომელთაც ის ხშირად არის გაიგივებული, როგორც გათანამედროვებული, თუმცა ესენციურად იმავე ტიპის „სხვადასხვა ნაციების ციხე“. რომანოვების იმპერიის საუკუნეების განმავლობაში მართლაც რომ იყო პოლიგლოტური და მრავალრელიგიური მმართველობა; ხოლო მე-19 საუკუნის ბოლოს ის საბოლოოდ ჩამოყალიბდა ეთნოლინგვისტურად და ეთნორელიგიურად ჰეტეროგენულ, მრავალფეროვან ერთობად, რომელიც ხშირად ინტერპრეტირებული იყო, როგორც ნაციონალური ჰეტეროგენულობა. იხ. See Hugh Seton-Watson, *Nations and States* (Boulder, Colo.: Westview, 1977), pp. 143, 148, and *The Russian Empire 1801-1917* (Oxford: Oxford University Press, 1967), pp. 485ff. Its multinationality, however, while increasingly (although far from universally) perceived as a central political fact by some peripheral and central elites, was never institutionalized.

შესაძლოა განსხვავდებოდნენ ენით ან რელიგიით, ისინი არსებითად დომინანტი ერის ნაწილად მოიაზრებიან (იქნება ეს ეთნიკური-სახელმწიფოს თუ ერი-სახელმწიფოს შემთხვევა, სადაც სახელმწიფოებრიობის გაგება მოსახლეობას მთლიან ერთობად მოიაზრებს). 1867 წლის შემდეგ ჰაბსბურგის იმპერიის უნგრული ნაწილი ამის მაგალითია. კერძოდ, იმის მიუხედავად, რომ უნგრულად მოსაუბრე მოსახლეობა მთელი მოსახლეობის ნახევარსაც კი არ შეადგენდა, მმართველი ელიტები დაჟინებით მოითხოვდნენ, რომ უნგრეთი მიჩნეულიყო ერთიან ერად; რუმინელების, სერბების და (უფრო მცირე რაოდენობით) სლოვაკების მზარდი წინააღმდეგობის მიუხედავად, უნგრული ელიტები მოითხოვდნენ, რომ ნებისმიერ მოქალაქეს, მშობლიური ენისა თუ ეთნიკური წარმომავლობის მიუხედავად, თვითიდენტიფიცირება მოეხდინა უნგრულ ერად, და საბოლოო ჯამში, ერთიანად ასიმილირებულიყო.¹⁴

მეორე ვარიანტში, სახელმწიფომ შესაძლოა აღიაროს ეთნიკური ჯგუფის თუ ჯგუფების მიერ წამოყენებული სუბიექტური განაცხადები ქვესახელმწიფოებრივად მათთვის განსხვავებული ეროვნული სტატუსის მინიჭებაზე; თუმცა ამავდროულად აწარმოოს და ინსტიტუციონალიზება გაუწიოს უფრო ყოვლისმომცველ და საერთო მასშტაბის ეროვნულობის განცდას - მოქალაქეობის ყოვლისმომცველ განსაზღვრებას, რომელიც მთლიან ერს გააერთიანებს. მაგალითად, როდესაც ფრანგი კანადელები ან შოტლანდიელები შესაძლოა აღიარებულნი იყვნენ სხვა ეროვნების მქონე ჯგუფად ქვესახელმწიფოებრივ დონეზე, მათი შესატყვისი სახელმწიფოები ცდილობენ შეინარჩუნონ და გააძლიერონ კანადელობის და ბრიტანელობის უფრო ფართო, ეროვნული გაგება.

მესამე ვარიანტში, სახელმწიფომ შესაძლოა მეტ-ნაკლები ყოყმანით, თუმცა მაინც აღიაროს ეთნიკური ჯგუფი ეროვნულ უმცირესობად და არ ცადოს მონიშნოს ის ერი-სახელმწიფოს ნაწილად, როგორც ეს მეორე ვარიანტში იყო. თუმცა, ასეთ შემთხვევაში, სახელმწიფო, როგორც წესი, დომინანტ ერთან არის მჭიდროდ გაიგივებული. ის ერ-სახელმწიფოდ მიიჩნევა ძლიერი გაგებით, რაც გულისხმობს იმას, რომ იგი არის სახელმწიფო მხოლოდ კონკრეტული ერისა და ეროვნებისთვის. ეს მაშინ, როდესაც მის მოქალაქეებს შორის ადგილობრივებისა და ეროვნულ უმცირესობად გამოცხადებული ლეგიტიმური ჯგუფების გარდა სხვა ნაციონალური უმცირესობებიც შეიძლება ირიცხებოდნენ. ასეთ შემთხვევას წარმოადგენდნენ, მაგალითად, გერმანელები ომის პერიოდის პოლონეთში და უნგრელები ომის პერიოდის რუმინეთში. ისინი აღიარებულნი იყვნენ ნაციონალურ უმცირესობად (როგორც სხვა რამოდენიმე „ახალი ევროპის“ უმცირესობები, რომლებიც პირველი მსოფლიო ომის შემდეგი გადალაგებებისას წარმოიშვნენ); ისინი ატარებდნენ გარკვეული სპეციფიკის შეზღუდულ კულტურულ უფლებებს ადგილობრივი კანონებისა და საერთაშორისო სამართლის საფუძველზე.¹⁵ თუმცა, ამის მიუხედავად, იმ ქვეყნების მმართველი ელიტები, სადაც ისინი ცხოვრობდნენ, მათ სახელმწიფოს განსაზღვრავდნენ ერ-სახელმწიფოდ მისი ყველაზე ძლიერი გაგებით, როგორცაა სახელმწიფო მხოლოდ პოლონელებისა და პოლონელებისთვის, ან სახელმწიფო მხოლოდ რუმინელებისა და რუმინელებისთვის.

¹⁴ Seton-Watson, Nations and States, p. 164; Oscar Jaszi, The Dissolution of the Habsburg Monarchy (Chicago: University of Chicago Press, 1929), pp. 304ff.

¹⁵ C. A. Macartney, National States and National Minorities (London: Oxford University Press, 1934).

საბჭოთა ნაციონალიზმის რეჟიმი ზემოდხსენებული ვარიანტებისგან სრულებით განსხვავდებოდა. ჯერ ერთი, საბჭოთა კავშირი ერ-სახელმწიფოდ არც მოიაზრებოდა და არც ინსტიტუციონალიზდებოდა. თუმცა, ეს არ ყოფილა ეთნიკური მრავალფეროვნების გარკვეული დონის გარდაუვალი და ავტომატური შედეგი: ბევრ მრავალეთნიკურ ქვეყანაში, მათ შორის აზიისა და აფრიკის პოსტკოლონიური ქვეყნების უმეტესობაში, აქვთ პრეტენზია და ესწრაფვიან ერ-სახელმწიფოდ ჩამოყალიბებას.¹⁶ საბჭოთა კავშირის ეთნიკური ჰეტეროგენულობა უფრო მეტად ინსტიტუციონალიზების იმ ფორმისა და მიდგომის შედეგი იყო, რომლის მიხედვითაც ეთნიკური ნაციონალიზმა საჯარო ცხოვრების ორგანიზების ფორმასთან შესაბამისობაში იყო მოყვანილი.

საბჭოთა ელიტები შესაძლოა ფიქრობდნენ კიდევ ერთი და იმავე ტერიტორიისა და ხალხის ორგანიზებას ერი-სახელმწიფოს ფორმით - იქნებოდა ეს საბჭოთა ერი-სახელმწიფო, რომელიც საბჭოთა ხალხის ჩამოყალიბებას დაეფუძნებოდა, თუ რუსეთის ერი-სახელმწიფო. თუმცა მათ არც ერთი ქნეს და არც მეორე. ერთი მხრივ, საბჭოთა მმართველებს არასდროს განუვითარებიათ საბჭოთა ერის იდეა. კერძოდ, ისინი კი ცდილობდნენ საბჭოთა კავშირის დონეზე საბჭოთა იდენტობის გაღვივებას - და 1960-იან და 1970-იან წლებში მათ „საბჭოთა ხალხის“ (советский народ), როგორც „ახალი ისტორიული ერთობის“ დოქტრინაც კი შეიმუშავეს - მაგრამ ეს ახლადამოცნებული ერთობა ცალსახად სუპრა-ნაციონალურ და არა ნაციონალურ ერთობად მიიჩნეოდა.¹⁷ ამასთან, ცალკეულ ქვესახელმწიფოებრივ დონეზე წარმოდგენილ ერებსა და სუპრა-ნაციონალურ საბჭოთა ხალხს შორის გამუდმებით ივლებოდა გამყოფი ხაზები, სადაც ეროვნულობა ქვესახელმწიფოებრივი ეთნონაციონალური ჯგუფების პრეროგატივად რჩებოდა; ის საკავშირო დონეზე მოქალაქეობრიობის განმსაზღვრელი არასდროს გამხდარა.

მეორე მხრივ, საბჭოთა კავშირი თეორიაშიც და პრაქტიკაშიც, არასდროს ყოფილა ორგანიზებული რუსულ ერ-სახელმწიფოდ. რუსები, ცხადია, დომინანტ ნაციონალიზმს წარმოადგენდნენ, და პარტიის თუ სახელმწიფოს მთავარ ინსტიტუტებს წარმატებით აკონტროლებდნენ; რუსული ენაც საბჭოთა კავშირში *lingua franca*-ად მიიჩნეოდა.¹⁸ თუმცა ამან საბჭოთა სახელმწიფო რუსულ ერ-სახელმწიფოდ არ გარდაქმნა, მაგალითად, როგორც ეს გერმანიის დომინაციით და გერმანული ენის *lingua franca*-ად გამოცხადებით მოხდა ჰაბსბურგის იმპერიის ავსტრიული ნაწილში. საბჭოთა ნაციონალიზმის რეჟიმის მახასიათებლების მთელი სერია - რომელთაგან ზოგი დეტალურად არის განხილული ქვევით - სრულიად შეუთავსებელი იყო ერი-სახელმწიფოს ორგანიზების მოდელთან. მათ შორის ისეთი მახასიათებლები, როგორცაა: საბჭოთა სისტემის ეთნო-ტერიტორიული ფედერალიზმი, პირადი ნაციონალიზმის მინიჭებული კომპლექსური კოდიფიკაცია და უზარმაზარი მნიშვნელობა, დიდი რაოდენობით სხვადასხვა

¹⁶ მაგალითად იხილეთ Smith, "State-Making and Nation-Building," p. 232, and State and Nation in the Third World (New York: St. Martin's, 1983), p. 126; and Crawford Young, The Politics of Cultural Pluralism (Madison: University of Wisconsin Press, 1976), chapter 3.

¹⁷ Bohdan Nahaylo and Victor Swoboda, Soviet Disunion: A History of the Nationalities Problem in the USSR (New York: Free Press, 1990), p. 186. See also the detailed discussion in Yaroslav Bilinsky, "The Concept of the Soviet People and its Implications for Soviet Nationality Policy," Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States 14 (1978-80).

¹⁸ საბჭოთა რესპუბლიკაზე რუსეთი დომინაციის შესახებ დახვეწილი ანალიზისთვის იხ. Alexander J. Motyl, Will the Non-Russians Rebel? (Ithaca and London: Cornell University Press, 1987), esp. pp. 4ff.

ნაციონალურ ინტელიგენციათა ჯგუფების განვითარების ხელშეწყობა, ისევე როგორც იმ განსხვავებული ნაციონალური კადრების კულტივირება, რომელთა უმეტესობასაც, როგორც წესი, უფლება ჰქონდათ ეცხოვრათ და ემუშავათ „მათ საკუთარ“ ნაციონალურ ტერიტორიებზე; 1920-იანი და ადრეული 30-იანი წლებიდან წამოწყებული ნაციონალიზმითაა მშენებლობის წინასწარგანზრახული პოლიტიკა, რომლის მიზანსაც არა-რუსი ნაციონალობების კონსოლიდაცია წარმოადგენდა; დიდი რაოდენობით ნაციონალურ ენათა კულტივირება და კოდიფიცირება; სკოლების, მათ შორის უმაღლესი საგანმანათლებლო სისტემების, შექმნა და განვითარება, სადაც სწავლება არარუსულ ენებზე მიმდინარეობდა.¹⁹

ამგვარად, საბჭოთა სისტემა არც თეორიაში და არც პრაქტიკაში არ ყოფილა ორგანიზებული ერ-სახელმწიფოდ. თუმცა იმის მიუხედავად, რომ ერთიან სახელმწიფო მმართველობას ან მოქალაქეობას ნაციონალიზმი არ განსაზღვრავდა, სახელმწიფოსა და მოქალაქეობის გარკვეული კომპონენტები მაინც რჩებოდა ნაციონალიზმით განსაზღვრულად. სწორედ ამაში მდგომარეობს საბჭოთა ნაციონალიზმის განსხვავებულობა - მან ეროვნულობა და ნაციონალიზმი, რომელიც სოციალური და პოლიტიკური სფეროს მორგანიზებულ პრინციპს წარმოადგენდა, მთლიანი საბჭოთა კავშირის დონიდან ქვესახელმწიფოებრივ დონეზე გადაისროლა. უფრო მეტიც, არც ერთი სხვა ქვეყანა ასე შორს არ წასულა ქვესახელმწიფოებრივ დონეზე ეროვნულობისა და ნაციონალიზმის მხარდაჭერის, კოდიფიცირების, ინსტიტუციონალიზების, და (ზოგ შემთხვევაში) გამოგონების თვალსაზრისით, როგორც საბჭოთა კავშირი. ეს კი მაშინ, როდესაც არაფერი გაკეთებულა იმისთვის, რომ მისი ინსტიტუციონალიზება მთლიან საკავშირო დონეზეც მომხდარიყო.²⁰

ეთნოტერიტორიული ფედერალიზმი და პირადი ნაციონალიზმი

ეროვნულობის და ნაციონალიზმის ამგვარ ინსტიტუციონალიზებას გააჩნდა ორი, ერთმანეთისგან დამოუკიდებელი ასპექტი. პირველი ასპექტი პოლიტიკისა და ადმინისტრაციის ტერიტორიულ ორგანიზებას უკავშირდებოდა; მეორე კი პიროვნებათა კლასიფიკაციას. ეთნოტერიტორიული ფედერალიზმის საბჭოთა სისტემა ქვეყანათა ტერიტორიებს ნაციონალური მიწების კომპლექსურ ოთხდონიან შემადგენლობებად ყოფდა, რაც ასევე უზრუნველყოფილი იყო ავტონომიურობის განსხვავებული დონეებით და შესაბამისად, მეტად თუ ნაკლებად, დახვეწილი პოლიტიკური და ადმინისტრაციული ინსტიტუტებით. ეთნოტერიტორიული იერარქიის ყველაზე მაღალ დონეზე, რასაც აქ ყურადღებას ვუთმობთ, თხუთმეტი საკავშირო რესპუბლიკა იყო წარმოდგენილი - თითოეული მათგანი ცალკეული ნაციონალური ერთობის სახელწოდებით²¹ (ამავე სახელებს დღეს უკვე

¹⁹ საბჭოთა „სახელმწიფოს მშენებლობის“ შესახებ იხ. დღეს-დღეობით ყველაზე გამორჩეული სტატია Yuri Slezkine, "The USSR as a Communal Apartment, or How a Socialist State Promoted Ethnic Particularism," *Slavic Review* 53, no. 2 (1994); and Gerhard Simon, *Nationalism and Policy Toward the Nationalities in the Soviet Union* (Boulder, Colo.: Westview Press, 1991), chapter 2. For a concise and wide-ranging overview of Soviet language policy, see Jonathan Pool, "Soviet Language Planning: Goals, Results, Options," in Jeremy Azrael, ed., *Soviet Nationality Policies and Practices* (New York: Praeger, 1978).

²⁰ იუგოსლავია ყველაზე ახლოს დგას საბჭოთა სისტემით ინსპირირებულ ეთნოტერიტორიულ ფედერალიზმთან. ამასთან დაკავშირებით იხ. Connor, *The National Question in Marxist-Leninist Theory and Strategy*, pp. 222-31, and Vujacic and Zaslavsky, "Causes of Disintegration."

²¹ როგორც პალ კოლსტმა (Pal Kolste) შემახსენა, უზარმაზარი რუსეთის საბჭოთა ფედერაციული რესპუბლიკა, ისევე როგორც რუსეთის ფედერაცია დღეს, ნაციონალური ჯგუფის სახელს არ ატარებს; მისი სახელი

დამოუკიდებელი მემკვიდრე ქვეყნები ატარებენ). კონსტიტუციურად სუვერენული საკავშირო რესპუბლიკები ფურცლებზე ძალაუფლების ფართო სპექტრით სარგებლობდნენ - მათ შორის საბჭოთა კავშირიდან გასვლის და უცხოურ ქვეყნებთან კავშირის დამყარების, ისევე როგორც მათ მმართველობით ტერიტორიებზე კონტროლისა და კოორდინირების მექანიზმების დამყარების უფლებით.²² პრაქტიკაში კი, ცხადია, ცენტრალიზებული პარტია და სამთავრობო კონტროლი მკვეთრად ზღუდავდა რესპუბლიკათა ავტონომიურობას, თუმცა კონტროლის დონე ცვალებადი იყო. ამასთან, რესპუბლიკების თავისებურება - რომლებიც ერების ინსტიტუციური კრისტალიზაციის შედეგს წარმოადგენენ - ნაკლებად იყო დაკავშირებული სუვერენულობის, სახელმწიფოებრიობისა თუ ავტონომიურობის კონსტიტუციურ ფიქციებთან - იმის მიუხედავად, რომ მათ თავიანთი სიმბოლური მნიშვნელობა და თვით-აქტუალიზების უნარი გორბაჩოვის დროს დაამტკიცეს. ამის ნაცვლად, ის გამძლე ინსტიტუციურ ჩარჩოებს ეფუძნებოდა, რომელსაც რესპუბლიკები ნაციონალური ადმინისტრაციული კადრებისა და ნაციონალური ინტელიგენციის კულტივირებისთვის და კონსოლიდაციისთვის იყენებდნენ (მიუხედავად პერიოდული რეპრესიული წმენდების შემთხვევებისა), ხოლო გრძელვადიან პერსპექტივაში (მიუხედავად რუსული ენის როგორც, *lingua franca*-ს ფართო მხარდაჭერისა) ნაციონალური ენებისა და კულტურის დაცვისა და კულტივირებისთვის.

ეთნოტერიტორიული ფედერალიზმის ამ ჩახლართულ და თავისებურ სისტემას ავსებდა და თან გასდევდა ასევე თანაბრად ჩახლართული და თავისებური პირადი ნაციონალიზმის სისტემა. მაშინ, როცა ეთნოტერიტორიული ფედერალიზმი ერთიან სახელმწიფო ტერიტორიას ნაციონალური იურისდიქციის მქონე ნაწილებად ყოფდა, პირადი ნაციონალიზმის სისტემა ქვეყნის მოსახლეობას აცალკევებდა მკვეთრად ურთიერთგამიჯნულ და განცალკევებულ ნაციონალურ ჯგუფებად, რომელიც სულ ასზე მეტი ჯგუფისა და საერთო ჯამში 22 მილიონზე მეტი წევრისგან შემდგარ ერთობას ქმნიდა. ეთნიკური ნაციონალიზმი (национальность) მხოლოდ სტატისტიკურ კატეგორიას არ წარმოადგენდა, რომელიც ძირითად ერთეულად გამოიყენებოდა, რომელსაც სოციალური დაანგარიშების, საყოველთაო აღწერებისა და სხვა სოციალური კვლევებისას გამოიყენებდნენ. უფრო ზუსტად, მას ჰქონდა სავალდებულო ხასიათი და უმეტესად მიწერილ სამართლებრივ კატეგორიას წარმოადგენდა, რომელიც ინდივიდის სამართლებრივი სტატუსის მთავარი განმსაზღვრელი ელემენტი იყო. მისი რეგისტრირება შიდა მოხმარების პასპორტებში და სხვა პირად დოკუმენტებში ხდებოდა; ის შთამომავლობით გადაიცემოდა და თითქმის ყველა ბიუროკრატიულ საქმესა თუ ოფიციალურ ტრანზაქციაში ფიქსირდებოდა.²³ ზოგ კონტექსტში, განსაკუთრებით უმაღლესი განათლების

გამომდინარეობს ტერიტორიულ-პოლიტიკური ერთობის სახელწოდებიდან - „რუსული“ (Русский). ეს განსხვავება ინგლისურ თარგმანში იკარგება, რადგან „რუსული“ ინგლისურში „რუსად“ ითარგმნება ("Russian").

²² Gregory Gleason, *Federalism and Nationalism: The Struggle for Republican Rights in the USSR* (Boulder, Colo.: Westview, 1990), pp. 82-3. საკავშირო რესპუბლიკების ქვეშ არსებობდა ოცი ავტონომიური რესპუბლიკა და თვრამეტი დაბალი-დონის ავტონომიური ფორმაცია, რომელთაუდიდესი ნაწილი ძირითადად რუსეთის რესპუბლიკაში, თუმცა მცირე რაოდენობა სხვა რესპუბლიკების ქვეშაც იქცო წარმოდგენილი. ამ ავტონომიური ფორმაციების ირგვლივ არსებულ ისტორიული გენეზისის, ეთნიკური დემოგრაფიის და პოლიტიკური მნიშვნელობის დისკუსიების შესახებ იხ. Lee Schwartz, "Regional Population Redistribution and National Homelands in the USSR," in Huttenbach, ed., *Soviet Nationality Policies*

²³ როდესაც ადრეულ 1930-იანებში შიდა საპასპორტე სისტემა შემოიღეს, საწყის ეტაპზე ნაციონალიზმის რეგისტრირება ხდებოდა თვითნებურად. თუმცა ამის შემდეგ ნაციონალიზმი განისაზღვრებოდა არა

სივრცეებში ჩასარიცხად და გარკვეული ტიპის დასაქმების ადგილზე მოსახვედრად, სამართლებრივად განსაზღვრული ეროვნება, ნაციონალობა მნიშვნელოვნად განაპირობებდა ცხოვრების შესაძლებლობებს როგორც უარყოფითი თვალსაზრისით (განსაკუთრებით ებრაელებისთვის),²⁴ ისე დადებითი თვალსაზრისითაც (არა-რუსულ რესპუბლიკებში იმ „ტიტულოვანი“ ნაციონალობებისთვის²⁵, რომლებიც „აფირმაციული მოქმედებების“ თუ შერჩევითი მოპყრობის უპირატესობით სარგებლობდნენ, რაც, უმეტესად, ხმამაღლა გაცხადებული არ იყო).

ქვესახელმწიფოებრივ დონეზე ეროვნულობისა და ნაციონალობის ინსტიტუციონალიზაცია, რომელიც ორმხრივ და უპრეცედენტოდ თანმიმდევრულ პროცესს წარმოადგენდა, სახელმწიფოს მოქმედებებით იყო წახალისებული. თუმცა, სახელმწიფოს უწყებათა აქტორებს ამის განზრახვა არ ჰქონიათ. სინამდვილეში ის ინსტიტუციური მოცემულობის წინასწარ განუჭვრეტელ და უნებლიე შედეგს წარმოადგენდა; მოცემულობის, რომელიც დროთა განმავლობაში სახელდახელოდ, საგანგებო სიტუაციებზე პასუხად ჩამოყალიბდა.²⁶ ლენინი, რომელიც დიდი ხანი პრინციპულად ეწინააღმდეგებოდა ეთნოტერიტორიულ ფედერალიზმს (და ყველა მის გამოვლინებას), დათანხმდა მას, როგორც დროებით ზომას ბოლშევიკების მიერ ძალაუფლების მოპოვების შემდეგ; მას სჯეროდა, რომ ამ გზით აუცილებლად და ეფექტურად მოხდებოდა გაჩანაგებულ ქვეყნებში მმართველობითი სისტემის ხელახალი აღორძინება და ეთნიკური საზღვრების შიგნით პოლიტიკური ლოიალობის გამყარება. მისი მოლოდინით, ეთნოტერიტორიული ფედერალიზმი დროებითი და გარდამავალი წყობა იქნებოდა.²⁷ ის ამ რწმენაში მართალი აღმოჩნდა, თუმცა მოლოდინებში მცდარი.

კიდევ უფრო ნაკლებ მოსალოდნელი და განჭვრეტადი იყო ის, რომ ამა თუ იმ პირისთვის მინიჭებული სამართლებრივი ნაციონალობა, სხვა სტატუსებთან შედარებით, ასეთი გამძლე და ცხოვრების შესაძლებლობების განმსაზღვრელი

საცხოვრებელი ადგილით, ენით, თუ სუბიექტურ იდენტობით, არამედ ის დამოკიდებული გახდა მხოლოდ მშობლების ნაციონალობაზე. არ არსებობდა ნაციონალობის შეცვლის შესაძლებლობა და არ იყო გათვალისწინებული ინდივიდუალური არჩევანი, გარდა შერეული ნაციონალობის ქორწინებაში გაჩენილი ბავშვებისა (და მათ არჩევანიც, რომელიც ერთხელ და სამუდამოდ უნდა გაკეთებულიყო 16 წლის ასაკში, მათ ორი მშობლის ნაციონალობით იყო ლიმიტირებული). იხ. Victor Zaslavsky and Yuri Luryi, "The Passport System in the USSR and Changes in Soviet Society," *Soviet Union* 6, Part 2 (1979), 147ff.; Rasma Karklins, *Ethnic Relations in the USSR: The Perspective from Below* (Boston: Allen & Unwin, 1986), pp. 23, 31-2, 42-3.

²⁴ ებრაელების წინააღმდეგ მიმართული დისკრიმინაცია, რომლებიც საბჭოთა კლასიფიკაციის სქემაში ნაციონალურ ერთობად მოიაზრებოდნენ, შერეული ქორწინების ებრაელი და არაებრაელი წყვილების შეილებს უზიდავდა პასპორტებისთვის არაებრაელი ნაციონალობა აერჩიათ, და სავარაუდოდ იმასაც განაპირობებდა, რომ მათ სუბიექტურად თვითიდენტიფიცირება ისე მოეხდინათ, როგორც არაებრაელებს (Zaslavsky and Luryi, "The Passport System in the USSR," 149). იქიდან გამომდინარე, რომ ებრაელებში შერეული ქორწინებების რაოდენობა ძალიან მაღალი იყო (იხ. მონაცემთა ანგარიშები საბჭოთა ნაციონალობის შესახებ არსებულ ჟურნალებში *Journal of Soviet Nationalities* 1, no. 2 [1990], 160ff.), კლასიფიკაციის ამ სტრატეგიამ დრამატულად შეამცირა ებრაელი მოსახლეობის წილი მთლიან საბჭოთა მოსახლეობაში (1959 წელს 2,2 მილიონიდან 1989 წლის მონაცემებით 1,4 მილიონამდე).

²⁵ სტანდარტული საბჭოთა ტერმინოლოგიით ამა თუ იმ ეთნოტერიტორიულ ერთეულზე მცხოვრები ნაციონალური ჯგუფი „ტიტულოვანია“ თუ ისინი ამ ტერიტორიის სახელწოდების ნაციონალობით არიან მოხსენიებულნი: ამგვარად, ქართველები ტიტულოვანი ნაციონალობა იყო სსრ საქართველოში, ყაზახები სსრ ყაზახეთში, და ა.შ.

²⁶ იხ. Gleason, *Federalism and Nationalism*, p. 5.

²⁷ ყველაზე თანმიმდევრული თვალსაზრისისთვის ეთნოტერიტორიული ფედერალიზმის ad hoc განვითარებაზე იხ. Pipes, *The Formation of the Soviet Union*, რომელიც თბრობას 1923 წლიდან მოყოლებული იწყებს. ასევე იხ. E. H. Carr, *The Bolshevik Revolution* (London: Macmillan, 1950), vol. I, pp. 253ff.; Helene Carrere d'Encausse, *Le grand défi: Bolcheviks et nations 1917-1930* (Paris: Flammarion, 1987), pp. 143ff.; and Gleason, *Federalism and Nationalism*, esp. chapter 2.

გახდებოდა. ნაციონალიზმის, როგორც ამა თუ იმ პირის სტატუსის ოფიციალური კომპონენტი, პირველად 1932 წელს გამოიყენეს ახლად დაწესებულ შიდა მოხმარების საპასპორტო სისტემაში შემავალ ერთ-ერთ კომპონენტად. ეს სისტემა ცენტრალური იყო ახლად კოლექტივიზებული მიწათმოქმედების და მზარდი ინდუსტრიალიზაციის შედეგად წარმოქმნილი უბრანული სამუშაო ძალის ძალისმიერი კონტროლისთვის; უფრო ზოგადად კი, ის მიგრაციის მაკონტროლებელ და მარეგულირებელ ცენტრალურ საშუალებად ჩამოყალიბდა.²⁸ ამდენად, ზემოდასახელებული მიზნების განხორციელებაში მნიშვნელოვან როლს არა იმდენად სამართლებრივად მინიჭებული ნაციონალიზმის თამაშობდა - რომელიც სხვა ინფორმაციებთან ერთად პასპორტში იყო კოდირებული - არამედ თავად საპასპორტო სისტემა. ცხადია, პასპორტებზე დაფუძნებული შრომის ძალის და შიდა მიგრაციის რეგულირება თუ კონტროლი ნაციონალიზმის კოდირების გარეშეც მარტივი განსახორციელებელი იქნებოდა. ამიტომაც, ოფიციალური ნაციონალიზმის გამოყენების უკანასკნელი პრაქტიკა არანაირ კავშირში არ იყო იმ თავდაპირველ მიზანთან, რომლისთვისაც პასპორტების სისტემა შეიქმნა.

ეს ისტორიის ირონია იყო თუ სხვადასხვა საგანგებო რეჟიმის პირობებში შექმნილი პოლიტიკის უნივერსალური შედეგი, ნაციონალიზმის გადაიქცა და შემორჩა გაცხადებულად ინტერნაციონალური, სუპრა-ნაციონალური და ანტი-ნაციონალური საბჭოთა სისტემის მთავარ საშენ მასალად, სადაც მიწები ნაციონალურად დაჯგუფებულ ტერიტორიებად დანაწევრდა, მმართველობის ფორმა ფორმალურად სუვერენული ნაციონალური რესპუბლიკების შემადგენლობას დაეფუძნა, ხოლო მოქალაქეები სამართლებრივად კოდიფიცირებული ნაციონალიზმების ქვეშ დანაწილდა.

ეროვნულობის ტერიტორიული და ეთნოკულტურული მოდელები

ეთნოტერიტორიული ფედერალიზმის და პირადი ნაციონალიზმის ორმხრივი სქემების შემთხვევებში ნაციონალურ კატეგორიათა ერთი და იგივე კომპლექტი გამოიყენებოდა. ანუ, მსგავსი კატეგორიების მისადაგება ხდებოდა როგორც ტერიტორიული წყობილებებისთვის, ასევე პირადი ნაციონალიზმის მოდელისთვისაც. დაზუსტებისთვის უნდა აღინიშნოს, რომ პირადი ნაციონალიზმის მოდელში შემავალ მოქალაქეთა კლასიფიკაცია ბევრად სჭარბობდა ეთნოტერიტორიული მოდელით კლასიფიცირებულ ერთობებს, რამდენადაც არსებობდნენ გარკვეული ნაციონალური ჯგუფები, რომლებსაც ცალკეული ნაციონალური ტერიტორია არ გააჩნდათ.²⁹ ეს კი ხდებოდა მიუხედავად იმისა, რომ ორმოცდაცამეტი ნაციონალური ტერიტორიიდან თითქმის უმეტესობა იმ ნაციონალიზმის სახელს ატარებდა, რომელზედაც საბჭოთა ხალხი იყო დაყოფილი. აღსანიშნავია, რომ ცალკეული ეროვნული ტერიტორიების იურისდიქცია და ცალკეული ნაციონალიზმები, როგორც წესი, ერთი-ერთზე შეესაბამებოდნენ

²⁸ Zaslavsky and Luryi, "The Passport System in the USSR."

²⁹ თუმცა, 1989 წლის საყოველთაო აღწერის თანახმად, ოცდაორი ნაციონალური ჯგუფი ჯამში ითვლიდა 1 მილიონამდე წევრს, ხოლო ოცდაცამეტი ნაციონალური ჯგუფი შედიოდა 100 000-იდან 1 მილიონ წევრამდე, და კიდევ ცალკე აღრიცხული ორმოცდაშვიდი ნაციონალური ჯგუფი (რომ არაფერ ვთქვათ ოცდაექვს ცალკეულად აღრიცხულ „ჩრდილოეთის ხალხზე“), სადაც 100 000-ზე ნაკლები წევრი შედიოდა, და ზოგან კი ასზე ნაკლებიც წევრიც კი. ამ თემაზე იხ. Gosudarstvennyi komitet po statistike, Natsional'nyi sostav naseleniia SSSR (Moscow: Finansy i statistika, 1991), pp. 5-8.

ერთმანეთს. მაგალითად, როგორი შესაბამისობაცაა უკრაინას, როგორც ეროვნულ ტერიტორიასა და უკრაინელობას, როგორც პირად ნაციონალობას შორის, ან ესტონეთის ტერიტორიასა და ესტონურ ეროვნებას შორის, და ა.შ.

თუმცა, მიუხედავად ნაციონალურ-ტერიტორიული იურისდიქციების შესაბამისობისა იმ ნაციონალობებთან, რომელთა სახელსაც ისინი ატარებდნენ, ეს ორი მოდელი არც სამართლებრივად, არც სივრცულად და არც კონცეპტუალურად ერთმანეთთან თანხვედრაში არ იყო. ეროვნული რესპუბლიკების იურისდიქცია განსაზღვრული იყო ტერიტორიის მიხედვით, და არა აქ მცხოვრებ ადამიანთა ნაციონალობის მიხედვით. ამა თუ იმ რესპუბლიკის იურისდიქცია შემოსაზღვრული იყო საკუთარ ტერიტორიაზე გარკვეული საკითხების გადაჭრით, იმის მიუხედავად თუ რა ეროვნების ადამიანები ცხოვრობდნენ ამ ტერიტორიაზე. მეორე მხრივ, ადამიანთა ეროვნება მათ საცხოვრებელ ადგილზე არ იყო დამოკიდებული. პირადი ნაციონალობა დამოუკიდებელ კლასიფიკაციის სქემას წარმოადგენდა, რომელიც დგინდებოდა წარმომავლობის და არა საცხოვრებელი ადგილის მიხედვით. ის არ განისაზღვრებოდა ტერიტორიული კომპონენტის მიხედვით. უფრო მეტიც, ფართომასშტაბიანი და უმეტესად სახელმწიფოს მიერ მხარდაჭერილი მიგრაციები, ეთნო-დემოგრაფიულად შემთხვევითი ადმინისტრაციული საზღვრები, და ისტორიულად შერეულ დასახლებებში³⁰ ეთნო-დემოგრაფიულად „სუფთა“ საზღვრების დაწესების აბსოლუტური შეუძლებლობა, საერთო ჯამში, ქმნიდა უზარმაზარ აცდენებს ნაციონალური ტერიტორიების საზღვრებსა და ნაციონალური ჯგუფების სივრცულ განაწილებას შორის.³¹ ნაციონალურ ტერიტორიებზე წარმოდგენილი მოსახლეობის მოზრდილი ნაწილი „არატიტულოვან“, ე.წ. „გარე“ ნაციონალობებს მიეკუთვნებოდნენ; და პირიქითაც, ნაციონალური ჯგუფების უმეტესობის შემთხვევაში, მათი მოსახლეობის მოზრდილი ნაწილი „მათი საკუთარი“ ნაციონალური ტერიტორიების გარეთ ცხოვრობდა.

ინსტიტუციონირებული მულტინაციონალობის საბჭოთა სქემას და მის ორ მთავარ კომპონენტს - ნაციონალური ტერიტორიების განაწილებას და პირად ნაციონალობას არა მხოლოდ საკანონმდებლო შეუსაბამობები თუ სივრცული აცდენები ახლდა თან, არამედ უფრო ფუნდამენტური დაძაბულობაც ახასიათებდა, რომლებიც ერთდროულად პოლიტიკურიც იყო და კონცეპტუალურიც. ეს დაძაბულობა მდგომარეობდა ეროვნულობის ორ, ერთმანეთისაგან სრულიად დამოუკიდებელ და ურთიერთშეუსაბამო, განსაზღვრებაში - ერთის თანახმად ეროვნულობა ტერიტორიული და პოლიტიკური მოცემულობა იყო, ხოლო მეორის თანახმად პირადი და ეთნოკულტურული. ეს დაძაბულობა ახალი არ არის და მას კომპარატივისტული ნაციონალიზმის სწავლებაში გათვითცნობიერებული

³⁰ Julian Birch, "Border Disputes and Disputed Borders in the Soviet Federal System," Nationalities Papers 15, no. 1 (1987), 44.

³¹ ნაციონალობებსა და „მათ“ ტერიტორიულ საზღვრებს შორის არსებული სივრცული აცდენები, უმეტეს შემთხვევაში, გამოწვეული და ზოგჯერ პირდაპირ დაწესებულიც კი იყო რეჟიმის მიერ. ამგვარად, ადამიანთა მიგრაცია „მათი საკუთარი“ სამამულოებიდან განიხილებოდა, როგორც მამულზე მიჯაჭვულობისა თუ მასთან დაკავშირებული იდენტობის შესუსტებად, და ახალწარმოქმნილი სუპრა-ნაციონალური იდენტობის წახალისებად. ხოლო ზოგიერთი ტერიტორიული საზღვრები - უმეტესად ცენტრალური აზიისა და ტრანსკავკასიის ნაწილებში - ისე იყო გავლებული, რომ ის მიზანმიმართულად დაცლილიყო ეთნიკური დემოგრაფიის დიქტატისგან. თუმცადა, ეს უკანასკნელი აზრი არ უნდა გავაზვიადოთ: უმეტეს შემთხვევაში, ეროვნულ-ტერიტორიული საზღვრები პირდაპირ ირეკლავდა ეთნიკურ დემოგრაფიას ისეთ სიზუსტით, რამდენის მოლოდინიც შეიძლება ყოფილიყო შერეული მოსახლეობის პირობებში (Schwartz, "Regional Population Redistribution"). შედარებითი ანალიზისთვის იხ. Walker Connor, The National Question, pp. 300ff.

სტუდენტები დიდი ხანია იცნობენ.³² თუმცა, ხშირად ეროვნულობის ეს ოპოზიციური გაგება სხვადასხვა ქვეყნებსა თუ რეგიონებში სხვადასხვა რამესთან ასოცირდება. ის, რაც საინტერესო და განსაკუთრებულია საბჭოთა ნაციონალიზმის შემთხვევაში, არის სტანდარტულად დაპირისპირებული ეროვნულობის განსაზღვრებების თანადროული ინსტიტუციონალიზება.

ერთი განსაზღვრებით, ერი წარმოადგენს ტერიტორიით შემოსაზღვრულ, თვითმმართველ ერთობას - ერთობას, რომელიც უწინარეს ყოვლისა ფორმირებულია, და მართლაც რომ კონსტიტუირებულია მისი ტერიტორიული და პოლიტიკური ფარგლებით. ამ გადმოსახედიდან, ეროვნულობა როგორც კონცეპტუალურად, ისე მიზეზობრივად, პოლიტიკურ ტერიტორიაზეა დამოკიდებული. ამასთან, ყველა ტერიტორიული მოწყობა როდი წარმოადგენს ერს; თუმცადა, ეროვნულობა, მისი სრული რეალიზებისთვის, აუცილებლად საჭიროებს ტერიტორიული მოწყობის გარკვეული ფორმას და ფარგლებს. ეროვნულობა, ყოველ შემთხვევაში, სრულად რეალიზებული ეროვნულობა ტერიტორიული მოწყობის გარკვეული ფორმიდან გამომდინარეობს.

ეროვნულობის ეს გაგება, რომელიც დაცულ და ძლიერ ტერიტორიულ თუ ინსტიტუციურ ჩარჩოებზე იყო დაფუძნებული და ფართო, თუმცა კულტურულად შედარებით ერთგვაროვან ტერიტორიული სივრცეებში ჩაისახა და აღმოცენდა, კარგად ეხმიანებოდა დასავლური ევროპის ერი-სახელმწიფოების ისტორიულ გამოცდილებას. თუმცა, ამგვარი ეროვნულობის უფრო მძლავრი ვერსია, რომლისთვისაც პოლიტიკური ტერიტორია აუცილებელი იყო არა მარტო ეროვნულობის სრულყოფილი განხორციელებისთვის, არამედ თვით ერის არსებობისთვისაც, აცდენილი იყო ცენტრალური და აღმოსავლეთ ევროპის ისტორიულ გამოცდილებასთან. ამ უკანასკნელის შემთხვევაში პოლიტიკური ერთობები ან ძალიან მცირე ზომის იყვნენ კულტურულ ერთობებთან შედარებით - რის მაგალითსაც წარმოადგენდნენ შუა საუკუნეების ტრანსალპური სავაჭრო გზების ურბანული სარტყელის გასწვრივ მჭიდროდ განლაგებული ჯუჯა სახელმწიფოები (statelets), სამთავროები, ქალაქი-სახელმწიფოები და თავისუფალი ქალაქები ხმელთაშუა ზღვისპირეთიდან მდინარე რაინამდე³³; ანდაც გაცილებით დიდი ზომის, ვიდრე მასში შემავალი კულტურული ერთეულები - როგორც ოსმალეთის, ჰაბსბურგის და რომანოვების უზარმაზარი მულტინაციონალური იმპერიები იყო. პოლიტიკური მმართველობისა და კულტურული ერთობების მასშტაბის რადიკალური აცდენის მოცემულობამ ეროვნულობის სრულიად განსხვავებული გაგება წარმოშვა. ამ ალტერნატიული ხედვის თანახმად, ერი არც კონცეპტუალურად და არც მიზეზობრივად დამოკიდებული არ არის მის პოლიტიკურ ტერიტორიაზე, არამედ ის ეთნოკულტურულ გაერთიანებას წარმოადგენს, რომელიც, როგორც წესი, საერთო ენის ირგვლივ ერთიანდება. ის შესაძლოა განფენილი იყოს რამდენიმე პოლიტიკურ გაერთიანებას შორის (როგორც ეს იყო გაერთიანებამდე არსებულ გერმანიის ან იტალიის შემთხვევაში), ან უფრო ფართო პოლიტიკური სტრუქტურის ქვეშ იყოს შემოსაზღვრული (როგორც „ისტორიული“ ეთნოლინგვისტური ერების შემთხვევა

³² მაგალითად იხ. Hans Kohn, *The Idea of Nationalism* (New York: Collier Books, 1944), esp. pp. 329ff.; Theodor Schieder, "Typologie und Erscheinungsformen des Nationalstaats in Europa," in Schieder, *Nationalisms and Nationalstaat* (Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht, 1991); Jenő Sziics, *Nation und Geschichte* (Budapest: Corvina, 1974), pp. 2 Iff.; Smith, *The Ethnic Origins of Nations*

³³ Stein Rokkan and Derek Urwin, *Economy, Territory, Identity: Politics of West European Peripheries* (London: Sage, 1983), pp. 26-7

იყო - მაგალითად ჰაბსბურგის იმპერიაში შემავალი სლოვაკებისა და სლოვენელების მაგალითზე).³⁴

ეროვნულობის ტერიტორიულ-პოლიტიკურ და ეთნოკულტურულ განსაზღვრებებს შორის არსებული აცდენა, ცხადია, გადაულახავი არ არის.³⁵ მოდერნულობის სტანდარტიზირებისა და ჰომოგენიზაციის გავლენით, და „მოქალაქეთა მობილიზების უნარისა და მოქალაქეებზე გავლენის“ მქონე სახელმწიფოების მეშვეობით,³⁶ ტერიტორიულმა წყობამ შესაძლოა მისი მოქალაქეები შედარებით ჰომოგენურ კულტურულ ერთობად გარდაქმნას. სრულიად სხვა სასტატო პირობებში არსებულმა ეთნოკულტურულმა ეროვნებებმაც - იქნებიან ისინი სახელმწიფოებს შორის განფენილი თუ ქვესახელმწიფოებრივ დონეზე წარმოდგენილი ნაციონალობები - შესაძლოა სახელმწიფოებრიობა, ან სულ მცირე, პოლიტიკურ-ტერიტორიული ავტონომიურობა მოიპოვონ უფრო დიდი სახელმწიფოების შიგნით, და, ამდენად, ჩამოიყალიბონ ტერიტორიული და ინსტიტუციური ჩარჩოები.

თუმცა შერეულ ეთნოკულტურულ რეგიონებში, სადაც პოლიტიკური და ეთნოკულტურული საზღვრები ერთმანეთთან თანხვედრაში არ მოდის, არც ისე ადვილია, რომ ეროვნულობის ტერიტორიულ-პოლიტიკური და ეთნოკულტურული მოდელები ერთმანეთს შეერწყან. ხოლო, რაც შეეხება ფართოდ განფენილ ან ურთიერთგადამფარავ ეთნოკულტურულ ერებს, რომელთა საზღვრები გადაზელილია „მორღვეულ სასაზღვრო ზონებში“, ამ შემთხვევაში შეუძლებელია მოხდეს მათი ზედმიწევნითი „ტერიტორიზაცია“, ისევე როგორც შეუძლებელია მათ გაიფორმონ საკუთარი ტერიტორიულ-მმართველობითი ერთეულები. და ბოლოს, ისეთ ტერიტორიულ ერთობებზე, სადაც არსებითი რაოდენობის და თვითგამორკვეული უმცირესობები ცხოვრობენ, წარმოუდგენელი იქნება მოხდეს მათი „ნაციონალიზება“ და ნაციონალური ჰომოგენიზაცია, თუნდაც დღევანდელ ნაციონალიზმის ხანაში. ამგვარად, როგორც ავსტრო-უნგრეთის, ისე რუსეთის იმპერიის შემთხვევაში, ეთნიკურად შერეულმა პოპულაციებმა, რომლებიც მზარდ წინააღმდეგობას იჩენდნენ ასიმილაციისადმი, მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოსთვის ხელი შეუშალეს ეროვნულობის იმ მოდელის ჩამოყალიბებას, სადაც ტერიტორიულ-პოლიტიკური და ეთნოკულტურული მოდელი ერთმანეთს სრულად შეერწყმებოდა. ორივე იმპერიის ნაციონალური საკითხების ისტორია ცხადად აჩენს იმ განგრძობით დაძაბულობას, რაც ამ ორ - ტერიტორიულ-პოლიტიკურ და ეთნოკულტურული მოდელებს შორის და მათ წიაღში წარმოქმნილ ნაციონალური ავტონომიურობის განაცხადებს შორის არსებობდა.³⁷

საბჭოთა ეროვნულობის ორმხრივობა: დაძაბულობები და წინააღმდეგობები

საბჭოთა ნაციონალიზმის რეჟიმმა ინსტიტუციონალიზება გაუწია როგორც ეროვნულობის ორივე მოდელს, ასევე მათ შორის არსებული დაძაბულობასაც.

³⁴ არა-ისტორიულ ერებზე, რომელთაც დამოუკიდებელი პოლიტიკური ისტორია არ გააჩნდათ ჰაბსბურგის იმპერიაში იხ. Robert Kann, *The Multinational Empire: Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarchy*, vol. I (New York: Columbia University Press, 1950), pp. 271ff.

³⁵ Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, chapter 6.

³⁶ Eric Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), p. 83.

³⁷ Kann, *The Multinational Empire*, vol. I I ; Pipes, *The Formation of the Soviet Union*, chapter 1.

როგორც ვნახეთ, ერების განსაზღვრა თანადროულად ხდებოდა როგორც ტერიტორიული და პოლიტიკური ტერმინებით (ნაციონალური რესპუბლიკების სახით), ასევე ექსტრატერიტორიული, კულტურული ტერმინებით (ეროვნებების სახით). იმდენად, რამდენადაც ამა თუ იმ ეროვნების წარმომადგენლები ექსკლუზიურად მხოლოდ „მათ საკუთარ“ ეროვნულ რესპუბლიკებში იცხოვრებდნენ, ეს ორი განსაზღვრება უფრო მეტად იქნებოდა ერთმანეთთან თანხვედრაში. თუმცა ეს იშვიათობას წარმოადგენდა მაშინ, როდესაც ეთნოტერიტორიული ფედერალიზმი ყალიბდებოდა, და კიდევ უფრო დიდ იშვიათობად იქცა სახელმწიფოს მიერ წახალისებული და ხელდასმული მიგრაციების პირობებში, რომელიც ინდუსტრიალიზაციას, კოლექტივიზაციასა და ომს უკავშირდებოდა.³⁸ 1989 წლის საყოველთაო აღწერისას 73 მილიონზე მეტი საბჭოთა მოქალაქე, რაც მთელი საბჭოთა პოპულაციის მეოთხედს წარმოადგენდა, „თავისი საკუთარი“ ეროვნული ტერიტორიის მიღმა ცხოვრობდა (ან იმ მცირე ნაციონალურ ჯგუფებში შედიოდა, რომელთაც საკუთარი ეროვნული ტერიტორია არ გააჩნდათ). რამოდენიმე მაგალითი რომ მოვიყვანო - რუსების 17 პროცენტი, საერთო ჯამში 25 მილიონი ადამიანი, რუსეთის რესპუბლიკის გარეთ ცხოვრობდა; დამატებით 12 მილიონი კი რუსეთის რესპუბლიკის შიგნით არარუსულ ეროვნულ ტერიტორიებზე ცხოვრობდნენ; სომეხთა ერთი-მესამედი სომხეთის გარეთ ცხოვრობდა, ხოლო თათართა სამი-მეოთხედი - დაახლოებით 5 მილიონამდე ჯამში - თათართა ავტონომიური რესპუბლიკის გარეთ.³⁹

დაძაბულობას, რომელიც ეროვნულობის ორმხრივი და არათავსებადი ინსტიტუციონალიზებიდან გამომდინარეობდა, საბჭოთა რეჟიმის მიერ ნაციონალიზმზე დაწესებული მკაცრი შეზღუდვები ასუსტებდა. ერები ხილულნი უნდა ყოფილიყვნენ, თუმცა უხმონი; კულტურა (აქვე დავამატებდი პოლიტიკასა და ადმინისტრაციას) „ფორმით ნაციონალური, მაგრამ შინაარსით სოციალისტური“ უნდა ყოფილიყო.⁴⁰ რაც უფრო სუფთად ფორმალური იქნებოდა ნაციონალური კატეგორიები - რამდენადაც მცირედი იქნებოდა მათი სოციალური დატვირთვა - მით უფრო უმნიშვნელო გახდებოდა ტერიტორიულ ჩარჩოებსა და ნაციონალობის პირად ქვედონეს შორის შეუსაბამობა. ხოლო უკიდურეს შემთხვევაში, მნიშვნელოვანი აღარ იქნებოდა საბჭოთა მოქალაქეები „მათ საკუთარ“ ეროვნულ რესპუბლიკებში იცხოვრებდნენ თუ სადმე სხვაგან, რამდენადაც რესპუბლიკები მხოლოდ სახელწოდებით იქნებოდნენ ნაციონალურნი; ის, რაც ნომინალურად „მათი საკუთარი“ ეროვნული რესპუბლიკა იყო, ფაქტიურად, იმაზე მეტად „მათი“ აღარ იქნებოდა, ვიდრე ნებისმიერი სხვა რესპუბლიკა.

ბევრისთვის, სავარაუდოდ სოვიეტოლოგების უმეტესობისთვის, ეს ჰიპოთეტური ლიმიტაციები ახლოს იდგა საბჭოთა რეალობის აღწერილობასთან. სოვიეტოლოგებში გავრცელებული დომინანტური ტენდენციები ან ერთიანად უგულებელყოფდნენ ნაციონალობას ანდაც უარყოფდნენ მას, როგორც იდეოლოგიურ ფასადს, რომელსაც არანაირი საერთო არ ჰქონდა „ნამდვილ“ სოციალურ და პოლიტიკურ სტრუქტურებთან. თუმცა უფრო მეტად

³⁸ სახელმწიფოს მიერ ხელშეწყობილ და ხელდასმულ მიგრაციის საკითხებზე იხ. E. Glyn Lewis, "Migration and Language in the U.S.S.R.," in Joshua Fishman, ed., *Advances in the Sociology of Language*, vol. II (The Hague: Mouton, 1972); Simon, *Nationalism*, chapters 5, 7.

³⁹ Robert A. Lewis, "The Migration of Russians Outside Their Homeland," *Nationalities Papers* 20, no. 2 (1992), 36; Gosudarstvennyi komitet po statistike, *Natsional'nyi sostav naseleniia SSSR*

⁴⁰ ამ განსაზღვრების უფრო ფართო განხილვისთვის, რომელიც პროლეტარიატული კულტურის დასახსიათებლად სტალინმა დაამკვიდრა, იხ. Connor, *The National Question*, pp. 202ff.

გათვითცნობიერებული ანალიტიკოსები ჯერ კიდევ გორბაჩოვის პერიოდამდე აღიარებდნენ, რომ ნაციონალიზმი მხოლოდ ფორმალურ კონსტრუქტს, მხოლოდ ფურცლებზე არსებულ იდეოლოგიურ ლედვის ფოთოლს არ წარმოადგენდა, რომელიც სიშიშვლეს ფარავს. ის, ცხადია, იყო ფორმალური კონსტრუქტი, ინსტიტუციური ფორმა; თუმცა მან, თავისთავად, საბჭოთა საზოგადოების ჩამოყალიბებაში დიდი როლი ითამაშა. საზგასასმელია, რომ პოლიტიკური ნაციონალიზმის წინააღმდეგ მიმართული რეპრესიები და ეროვნულობისა და ნაციონალიზმის, როგორც ფუნდამენტური სოციალური კატეგორიების ინსტიტუციონალიზაციის გაბატონებული პროცესი ერთმანეთთან წინააღმდეგობაში არ მოდიოდა. ნაციონალისტების ჩივილების და სტალინის სისხლიანი პოლიტიკის მიუხედავად, არსებულ რეჟიმს „ერთა განადგურების“ სისტემატური პოლიტიკა არ უწარმოებია.⁴¹ მას შეეძლო აეკრძალა ნაციონალური რესპუბლიკები და ეთნოტერიტორიული ფედერალიზმი;⁴² მას შეეძლოა აეკრძალა პირადი ნაციონალიზმის სამართლებრივი კატეგორიები;⁴³ მას შეეძლო დაუნდობლად მოეხდინა საბჭოთა საგანმანათლებლობის სისტემის რუსიფიკაცია; მას შეეძლო ძალადობრივად ამოეძირკვა პერიფერიის ელიტები, და ხელი შეეშალა კარიერა აეწყოთ „მათ საკუთარ“ რესპუბლიკებში.⁴⁴ თუმცა, აქ ჩამოთვლილიდან არცერთი არ

⁴¹ „ერთა განადგურება“ ვოლკერ კონერის გამონათქვამია; ამაზე იხ. "Nation-Building or Nation-Destroying," *World Politics* 24 (1972). სტალინის რეჟიმის დროს, ცხადია, ადგილი ჰქონდა წარმოუდგენლად სასტიკ მოქმედებებს გარკვეული ნაციონალური ჯგუფების წინააღმდეგ, განსაკუთრებით კი მათ წინააღმდეგ, ვინც მეორე მსოფლიო ომის დროს დადანაშაულებული იყო გერმანელებთან კოლაბორაციაში; ისინი ნაციონალური ინსტიტუტების გარეშე დატოვეს, ამოშალეს ისტორიის წიგნებიდან; ისინი სრულებით გადაასახლეს საბჭოთა კავშირის უკაცრიელ ადგილებში, რასაც უამრავი ადამიანი შეეწირა. სტალინის ბრძანებით ასევე მოხდა ახლად შემოერთებული დასავლეთის ტერიტორიებზე მცხოვრები ელიტების სრული დეპორტაცია. თუმცა, ამა თუ იმ ნაციონალური ჯგუფის მიმართ მისი სისხლიანი რეპრესიების მიუხედავად, მას არასდროს შეუტევია ინსტიტუციონალიზებული მულტინაციონალიზმის სოციალური და სამართლებრივი ფუნდამენტებისთვის. ომისდროინდელი დეპორტაციების შესახებ იხ. Simon, *Nationalism*, chapter 7; Aleksandr M. Nekrich, *The Punished Peoples* (New York: W. W. Norton, 1978); Robert Conquest, *The Nation Killers: The Soviet Deportation of Nationalities* (New York: Macmillan, 1970).

⁴² 1950-იანი და 1960-იანი წლების საბჭოთა დებატების გასაცნობად, სადაც მსჯელობა ეხებოდა იმას, ამოწურა თუ არა ფედერალურმა ფორმებმა და ნაციონალურმა რესპუბლიკებმა საკუთარი თავი, იხ. Hodnett, "The Debate over Soviet Federalism"; and Gleason, *Federalism and Nationalism*, chapter 4.

⁴³ 1970-იანებში გარკვეული განხილვები ეთმობოდა იმას, უნდა მომხდარიყო თუ არა ნაციონალიზმის სამართლებრივი სტატუსის აკრძალვა, თუმცა ეს მსჯელობები არაფერში არ გარდაქმნილა. ამაზე იხ. Lapidus, "Ethnonationalism and Political Stability," 567-8; Zaslavsky and Luryi, "The Passport System in the USSR," 149-50; Karklins, *Ethnic Relations in the USSR*, p. 32.

⁴⁴ ჯონ არმსტრონგი (John Armstrong) შენიშნავს, რომ "ოფიციალური სისტემის უცნაური თვისებით ხდებდა ეთნიკური კავშირების შენარჩუნების მხარდაჭერა და სოციალური მობილობის კიბეზე მყოფ ადამიანებს საშუალება ეძლევათ უმაღლესი განათლება მიიღონ და შესაბამისი კარიერა აიწყონ მათ მშობლიურ რესპუბლიკებში. ხოლო ისინი, ვინც უმაღლეს სპეციალობებს უმიზნებენ (დაწყებული ბალეტიდან დამთავრებული ატომური ფიზიკით) ან პარტიული კარიერის ძალიან მაღალ კიბეზე ხვდებიან, მზად უნდა იყვნენ საერთო-საკავშირო (რუსიფიცირებულ) კარიერულ გაერთიანებებში შერწყმისთვის... მართლაც რომ უცნაურია, წლების წინ, რატომ არ მიიღო საბჭოთა რეჟიმმა უფრო მკაცრი ზომები, რათა კარიერული სქემები მეტად ინტეგრირებული გაეხდა [იმის მაგივრად, რომ დაწინაურების კიბეზე მყოფებს თავიანთი კარიერა საკუთარ ენებსა და საკუთარ რესპუბლიკებში გაეკეთებინათ]. თვით სტალინისტურმა ტოტალიტარიანიზმმაც კი თავი შეიკავა სუპრათენიკური ელიტის შექმნის ყველაზე ექსტრემალური პრეცედენტებისგან," კერძოდ, როგორც ოსმალეთის იანიჩართა სისტემა იყო, სადაც „ადგილი ჰქონდა ქრისტიანული ოჯახებიდან ადრეული მოზარდობის პერიოდში ბიჭების ძალით მოწყვეტას, და შემდგომ მათ ოსმალური და ისლამური დინასტიების ნორმებში მკაცრ რესოციალიზაციას.“ ("The Autonomy of Ethnic Identity: Historic Cleavages and Nationality Relations in the USSR," in Alexander J. Motyl, ed., *Thinking Theoretically About Soviet Nationalities* [New York: Columbia University Press, 1992], p. 39).

განხორციელებულა. ნაციონალიზმის რეპრესირება ეროვნულობისა და ნაციონალობის კონსოლიდირებასთან ერთად მიმდინარეობდა.⁴⁵

ნაციონალიზმის რეპრესიული პოლიტიკა მართლაც რომ ასუსტებდა იმ დაძაბულობას, რომელიც ნაციონალიზმის ორმხრივი ინსტიტუციონალიზების და ნაციონალური ტერიტორიებისა და ეთნოკულტურული ნაციების არათავსებადობის შედეგი იყო. მაგალითისთვის, ირედენტის პრობლემა, რომელიც ტერიტორიულ ფრონტებსა და ეთნოკულტურულ იდენტობებს შორის არსებული აცდენის შედეგად უნდა წარმოქმნილიყო, არ გაღვივებულა; პოპულარული მოთხოვნები საზღვრების დაზუსტების შესახებ, რომელსაც ეთნო-ნაციონალური არგუმენტები უმაგრებდა ზურგს, სრულიად იყო გამორიცხული ლეგიტიმური პოლიტიკური დისკურსის სფეროდან.⁴⁶ ამის მიუხედავად, ეროვნულობის ორმხრივ განსაზღვრებასთან დაკავშირებული დაძაბულობა, თუნდაც სუსტი ფორმით, არსად გამქრალა.

მაგალითად, ერთი ცალკეული ერის და ეროვნების სახელმწიფოებად მიჩნეული რესპუბლიკების ინსტიტუტები „ტიტულოვანი“ წევრებისთვის, ნომინალურად კი სახელმწიფოს სამსახურში მყოფი ნაციონალობებისთვის, შერჩევით დამოკიდებულებას აკანონებდნენ, რაც განსაკუთრებით ისეთ სფეროებში იჩენდა თავს, როგორც უმაღლეს განათლება და დასაქმება იყო. თუკი ჯერ კიდევ 1920-იან და ადრეულ 1930-იან წლებში მსგავსი შერჩევითი დამოკიდებულება ცენტრის მიერ ინიცირებული კორენიზაციისა და „გაადგილობრივების“ სახელით წარმოებულ ღია პოლიტიკას წარმოადგენდა, ტიტულოვანი ნაციონალობების შემთხვევაში შერჩევითი დამოკიდებულების ლოკალური სახესხვაობები შენარჩუნდა და ხშირად მასზე ცენტრი თვალს ხეჭავდა. ეროვნულ სახელმწიფოებად რესპუბლიკების განსაზღვრა ლეგიტიმაციას ქმნიდა იმისთვის, რომ მომხდარიყო ტიტულოვანი რესპუბლიკების ენების წახალისება - არა რუსული ენის ხარჯზე, რომლის საბჭოთა კავშირის მასშტაბის *lingua franca*-ად დამკვიდრებასაც საბჭოთა რეჟიმი მიზანმიმართულად ახორციელებდა არამედ ისეთი არარუსული ენების ხარჯზე, რომელზეც რესპუბლიკაში მცხოვრები არატიტულოვანი ჯგუფები საუბრობდნენ.

არარუსული რესპუბლიკების რუს (და უფრო ფართოდ, რუსული წარმოშობის) მოსახლეობას განსაკუთრებით აღაშფოთებდა შერჩევითი დამოკიდებულების ის მიდგომები, რომელიც ტიტულოვანი ეროვნებების წარმომადგენელთა განათლებისა და პროფესიული მანსების ზრდას უწყობდა ხელს⁴⁷, მიუხედავად რეჟიმის მიერ „სტრატეგიულად“ და „სენსიტიურად“ მონიშნულ პოზიციებზე რუსების დასაქმების

⁴⁵ ბალტიის რესპუბლიკების თემაზე მეტად ავტორიტეტული მოსაზრებისთვის, სადაც მსჯელობა მიდის იმაზე, რომ საბჭოთა რეჟიმის ნახევარსაუკუნოვანი მართველობის შემდეგ, ნაცვლად გადაშენებისა - რასაც ბევრი ბალტიელი ნაციონალისტი ამტკიცებდა გორბაჩოვის პერიოდში - ბალტიის ქვეყნები უფრო მყარ და კონსოლიდირებულ ნაციებად ჩამოყალიბდნენ, ვიდრე ეს 1940-იანი წლებში იყო იხ. Romuald J. Misiunas and Rein Taagepera, *The Baltic States: Years of Dependence, 1940-1980* (Berkeley: University of California Press, 1983), pp. 260-2. For a similar argument formulated in more general terms, but resting especially on research on Transcaucasia, see Ronald Grigor Suny, "Nationalist and Ethnic Unrest in the Soviet Union," *World Policy Journal* 11, no. 3 (1989), 507

⁴⁶ რეალურად, საზღვრის ცვლილების უამრავ შემთხვევას ჰქონდა ადგილი, რომელიც ზემოდან-ქვემოთ მართულ პოლიტიკის ნაწილი იყო და სადაც ცვლილებების განმაპირობებელი, ირედენტისტების მიერ ინიცირებული ეთნოპოლიტიკურ მობილიზებები კი არ იყო, არამედ მას პოლიტიკური და სტრატეგიული მიზეზები ჰქონდა. თუმცა, პერესტროიკის პერიოდში ქვეყნიდან ორგანიზებულ მობილიზებასთან ყველაზე ახლოს მდგომ შემთხვევას სომხების მიერ ორგანიზებული კამპანიები წარმოადგენდა, რომელიც მთიანი ყარაბაღის აზერბაიჯანიდან სომხეთზე გადაცემის მწვავე საკითხს ეხებოდა (Birch, "Border Disputes," 50-3).

⁴⁷ მაგალითად იხ. Karklins, *Ethnic Russians in the USSR*, pp. 64-5, 96

უპირატესობისა, და მიუხედავად იმ პრივილეგიისა, რომლითაც ისინი სარგებლობდნენ რუსული ენისთვის საბჭოთა კავშირის დონეზე მინიჭებული განსაკუთრებული სტატუსის გამო. ამავდროულად, ტიტულოვან ნაციონალობების წამომადგენლებს აღაშფოთებდათ ის, რომ მთავარი პოზიციები რუს (რუსული წარმოშობის) მიგრანტებზე იყო გათვლილი და მთავარი როლი რუსულ ენას ენიჭებოდა.

ეს საერთო აღშფოთებები ეროვნულობის ორგვაროვანი - ტერიტორიულ-პოლიტიკური და კულტურულ-პირადი განსაზღვრებიდან და ასევე, მათთვის დამახასიათებელი ნაციონალური ავტონომიურობის ორგვაროვანი კონცეფციიდან გამომდინარეობდა. აქ ჩვენ ეროვნულობისა და ნაციონალური ავტონომიურობის კონცეფციების ერთმანეთთან დაკავშირებით შეგვიძლია გავაფართოვოთ და გავამდიდროთ ზემოთ მოცემული დამახასიათებელი ნიშნები. კერძოდ, ერთი შეხედვით, ეროვნულობის ფუნდამენტურ პარამეტს ტერიტორიულობა წარმოადგენს. პოლიტიკური ტერიტორია ერის საზღვრებს აწესებს, მისი ავტონომიურობის მოქმედების სივრცის ფიქსაციას ახდენს, და მისი დომინაციის სივრცეს განსაზღვრავს. ამ თვალსაზრისით, ავტონომიურობა ტერიტორიული ადმინისტრაციის ერთეულია. ავტონომიურობა კი ნიშნავს იმას, რომ ეს ტერიტორიული ერთეული იმ ერის „ნაწილია“, რომლის სახელსაც ატარებს. ავტონომიური ერთეულები შესაძლოა გარკვეული ნაციონალური ენით და კულტურით კანონიერად „შეივსონ“. რეალურად, ამის მაგალითია *cuius regio, eius religio*⁴⁸ ფორმულის განახლებული ვარიანტი. ფორმულა, რომელიც პოსტ-რეფორმისტული ცენტრალური ევროპის რელიგიური ომების პერიოდით თარიღდება და რომელიც ტერიტორიული წყობების თუ სამთავროების მმართველებს (რომელთა დიდი ნაწილიც ცენტრალურ ევროპაში იყო წარმოდგენილი) უფლებამოსილებას ანიჭებდა განესაზღვრათ, თუ რა რელიგიები იქნებოდა წარმოდგენილი მათ საკუთარი ტერიტორიებზე - „შეევისოთ“ მათი ტერიტორიები კონკრეტული რელიგიით. სხვა კონფესიის ადამიანები ან უნდა მოქცეულიყვნენ ამ რელიგიაზე, ან ემიგრირებულიყვნენ. ამგვარად, რელიგიური პლურალიზმი ინსტიტუციონალიზებული იყო მთელს ცენტრალურ ევროპაში, თუმცა რელიგიური მონიზმი ინსტიტუციონალიზებული იყო მის თითოეულ ტერიტორიულ ერთეულზე. რელიგია, არსობრივად, ტერიტორიაზე მიბმული გახდა. ანალოგიურად, როდესაც საქმე ეხება ეროვნულობის ტერიტორიზაციას, ეროვნულ-კულტურული პლურალიზმის გამოვლინებები ლეგიტიმურად იყო მიჩნეული განსხვავებულ ტერიტორიულ ერთეულებზე, თუმცა თავად ეროვნულ-კულტურული სფეროს ჰეგემონია თითოეული ამ ტერიტორიული ერთეულისთვის გაბატონებული მოცემულობა იყო. ნაციონალური ტერიტორიების საბოლოო მიზანს სრული ნაციონალიზება წარმოადგენდა, რაც გულისხმობდა მათ „შევსებას“ ჰომოგენური ნაციონალური კულტურით. მრავალსახოვანი ნაციონალური კულტურები უნდა მორგებოდნენ ტერიტორიული წყობის ფიქსირებულ ჩარჩოებს. საბოლოოდ კი კულტურა და ტერიტორია თანხვედრაში მოვიდოდა.⁴⁹

სხვა, ალტერნატიული ხედვის თანახმად, შეუძლებელია ერების შემოფარგვლა და განსაზღვრა ფიქსირებული ან მეტ-ნაკლებად თვითნებურად

⁴⁸ სიტყვა სიტყვით ნიშნავს “ვისიცაა სახელმწიფო, მისია რელიგიაც.” ნიშნავს იმას, რომ მმართველის რელიგია განაპირობებს იმ რეგიონის რელიგიას, რომელსაც ის მართავს (მთარგმნ. შენიშვნა).

⁴⁹ ინდუსტრიულ საზოგადოებაში კულტურისა და ტერიტორიების შერწყმაზე ძლიერი თეორეტიკული არგუმენტებისთვის იხ. Ernest Gellner, Nations and Nationalism (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1983)

გავლენიანი საზღვრებით, რომელიც თითქოსდა ნაციონალურ ტერიტორიებს წარმოადგენს. მოცემულ მომენტში საზღვრების „სწორად“ გავლება რომც შეიძლებოდა, დაყოფილი ტერიტორიებისა და მათზე მოხვედრილი ადამიანების შემთხვევითი გადანაწილება დიდხანს ვერ გასტანს. რადგანაც ერი თვისებრივად ცვალებადი და დინამიური ერთობაა, მათი სივრცული კონფიგურაციები დროთა განმავლობაში იცვლება მათი წევრების მიგაციასთან ერთად. ნაციონალური ავტონომიურობის სუბიექტი არა თუ ნომინალურად არსებული ნაციონალურ-ტერიტორიული წყობაა, არამედ თავად ნაცია, ერი, რომელიც ადამიანთა გარკვეული ერთობისგან შედგება. ნაციონალობას ადამიანები ატარებენ, და არა ტერიტორიები; ამდენად ის ადამიანებით მოძრავია, და არა ტერიტორიებით ფიქსირებული. ნაციონალური ავტონომიურობა ტერიტორიული ადმინისტრაციისა და ნაციონალური კულტურის შერწყმას კი არა, მათ ერთმანეთისგან დამოუკიდებლობას საჭიროებს; ის საჭიროებს კულტურული უფლებების მინიჭებას განათლების, კულტურის განვითარების და საჯარო ცხოვრების სფეროებში ერის ყველა წევრისთვის, სადაც არ უნდა ცხოვრობდნენ ისინი.⁵⁰

როგორც ვნახეთ, საბჭოთა კავშირში ადგილი ჰქონდა ორივე ამ მოდელიდან გარკვეული ელემენტების ინსტიტუციონალიზებას. კერძოდ, ერთი მხრივ, სახელმწიფოთა მიწები დაყოფილი იყო ნაციონალური წყობის ქვეშ, სადაც გარკვეულწილად მოქმედებდა უფლებამოსილება, რომ ეს ტერიტორიები „შევსებული ყოფილიყო“ ცალკეული ნაციონალური კულტურით. მეორე მხრივ, მოსახლეობა ტერიტორიული ნაციონალობის მიხედვით იყოფოდა, და მათი ნაციონალობა მათი საცხოვრებელი ადგილის მიხედვით არ განისაზღვრებოდა. თუმცა, ამ მოდელიდან ბოლომდე არც ერთი რეალიზებულა. რუსეთის ცენტრისთვის და რუსული ენისთვის მინიჭებული განსაკუთრებული როლის გამო, ტერიტორიული ავტონომიურობა ბოლომდე ვერ განხორციელდა. ხოლო ნაციონალური რესპუბლიკებისთვის მინიჭებული მოქმედების თავისუფლებისა და მათ მიერ ტერიტორიების „ნაციონალიზაციის“ გამო (გარდა რუსეთისა და რუსული ენის შემთხვევაში არსებული გამონაკლისისა), ექსტრატერიტორიული კულტურული ავტონომიურობაც ვერ ჩამოყალიბდა (რუსების შემთხვევის გარდა). უფრო მეტიც, ამ პრინციპებიდან ბოლომდე ვერც ერთი რეალიზდა ისე, რომ სხვა პრინციპი არ დაერღვია. კერძოდ, თუ „მათი საკუთარი“ რესპუბლიკების მიღმა მცხოვრები არარუსი მოსახლეობისთვის კულტურული ავტონომიურობის მინიჭება მოხდებოდა სხვა რესპუბლიკების ტერიტორიაზე, ეს გააუცხოებდა ამ რესპუბლიკების ტიტულოვან ელიტებს და კიდევ უფრო შეაფერხებდა მათ შესაძლებლობას, რომ მათი ტერიტორიები უშუალოდ მათი ნაციონალური კულტურით „შევსოთ“. ხოლო, თუ რესპუბლიკები გაზრდილი ტერიტორიული ავტონომიურობით ისარგებლებდნენ და მათი ტერიტორიების „ნაციონალიზებისთვის“ მეტი გასაქანი მიეცემოდათ, ეს შეკვეცავდა რუსების მიერ ექსტრა-ტერიტორიული კულტურული ავტონომიურობით სარგებლობის შესაძლებლობას საბჭოთა კავშირის მასშტაბით. შესაბამისად, ტერიტორიულ და ეთნოკულტურულ ეროვნულობასა და ტერიტორიულ და

⁵⁰ ექსტრატერიტორიულობის თუ პირადი ნაციონალობის ავტონომიურობაზე არსებული კონცეფციები პირველად 1851 წელს დაამუშავა უნგრელი სახელმწიფო მოღვაწემ ლუის კოსუტმა (Louis Kossuth) მას შემდეგ, რაც რუსეთ-უნგრეთის უნგრეთის რესპუბლიკის დამოუკიდებლობისკენ სწრაფვა ჩახშვა; ამ კონცეფციების უფრო თანმიმდევრული განვითარება ნახევარი საუკუნის შემდეგ მოხდა ავსტრიელი მარქსისტების ნაშრომებში, სადაც ყველაზე მნიშვნელოვანი ადგილი დაიკავა ოტტო ბაუერის (Otto Bauer) ნაშრომმა Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie (Vienna: I. Brand, 1907).

ექსტრატერიტორიულ ნაციონალურ ავტონომიურობას შორის დაძაბულობა საბჭოთა ნაციონალიზმის რეჟიმისთვის ენდემურ მოცემულობას წარმოადგენდა.

მემკვიდრე ქვეყნები

საბჭოთა დისინტეგრაცია: რღვევიდან დაშლამდე

საბჭოთა კავშირის დაშლასთან ერთად, ეროვნულობის და ნაციონალიზმის ორმხრივი ინსტიტუციური კრისტალიზაციის მემკვიდრეობა მის მემკვიდრე ქვეყნებს გადაეცა. აღსანიშნავია, რომ თავად დაშლის პროცესის წარმართვა ეროვნულობის არა ეთნოკულტურული განსაზღვრებებით, არამედ ტერიტორიულ-პოლიტიკური კრისტალიზაციით მოხდა. დისინტეგრაციის დრამის მთავარ აქტორებს, გარდა ცენტში არსებული ფრაგმენტიზირებული პოლიტიკური თუ სამხედრო ელიტისა, ნაციონალური რესპუბლიკების დონეზე წარმოდგენილი და ინსტიტუციურად გაძლიერებული ელიტებიც წარმოადგენდნენ, რომელთა შორის განსაკუთრებული როლი 1990 წლიდან მოყოლებული თავად რუსეთის რესპუბლიკის ელიტებს მიუძღვით.⁵¹ დისინტეგრაციის მოვლენები თავდაპირველად ცენტრსა და ნაციონალურ რესპუბლიკებს შორის საკანონმდებლო დაპირისპირებების შუქზე გამოჩნდა,⁵² სადაც ეს უკანასკნელი ცენტრში გაჩენილი დაპირისპირებებითა და უმოქმედობით კიდევ უფრო ძლიერდებოდნენ.

ეროვნულობის ტერიტორიულ-პოლიტიკურმა კრისტალიზაციამ, რომელიც ნაციონალური რესპუბლიკების ფორმით იყო წარმოდგენილი, არა მხოლოდ თანდათანობით მოარღვია საბჭოთა სახელმწიფოებრიობა, არამედ გადამწყვეტი როლი ითამაშა მის საბოლოო დაშლაში და თხუთმეტ ახლადწარმოქმნილ სახელმწიფოს ფორმირებასა და სტრუქტურირებაში, რომლებიც საერთაშორისო აღიარებულ მემკვიდრე ნაციონალურ რესპუბლიკებად ჩამოყალიბდნენ. ის, რომ მსგავსი პარადიგმული მასიურობის მქონე სახელმწიფო ასეთი, შედარებით მწყობრი მანერით გაქრებოდა, საერთაშორისო სამართლის სუბიექტად ყოფნას შეწყვეტდა და თან გაიყოლებდა მის ადმინისტრაციულ ერთეულებსაც, უპირველეს ყოვლისა, შესაძლებელი აღმოჩნდა მხოლოდ იმიტომ, რომ მისი მემკვიდრე ერთეულები უკვე არსებობდნენ როგორც შიდა კვაზი-ნაციონალური სახელმწიფოები. მათ გააჩნდათ ფიქსირებული ტერიტორიები, სახელწოდება, საკანონმდებლო ჩარჩოები,

⁵¹ სხვა ზევრ თვალსაზრის შორის იხ. Roeder, "Soviet Federalism and Ethnic Mobilization"; Vujacic and Zaslavsky, "Causes of Disintegration"; Zaslavsky, "Nationalism and Democratic Transition"; Alexander J. Motyl, *Sovietology, Rationality, Nationality* (New York: Columbia University Press, 1990); Gail Lapidus, "From Democratization to Disintegration: The Impact of Perestroika on the National Question," in Gail Lapidus and Victor Zaslavsky, eds., *From Union to Commonwealth: Nationalism and Separatism in the Soviet Republics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992); and Ronald Grigor Suny, *The Revenge of the Past: Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union* (Stanford: Stanford University Press, 1993), chapter 4

⁵² აქ მე დაინტერესებული ვარ მხოლოდ საბჭოთა კავშირის რესპუბლიკებით, და არა დაბალი-დონის ავტონომიური ფორმაციებით. ეს უკანასკნელი ისედაც მოცულნი იყვნენ იურისდიქციული ბრძოლებით იმ რესპუბლიკებთან, ვის ნაწილსაც ისინი წარმოადგენდნენ და ვის წინააღმდეგაც ცენტრთან შეთქმულებებში შედიოდნენ. იხ. Ian Bremmer, "Post Soviet Nationalities Theory: Past, Present, and Future," in Bremmer and Ray Taras, eds., *New States, New Politics: Building the Post-Soviet Nations* (Cambridge: Cambridge University Press, forthcoming 1996).

ადმინისტრაციული რესურსი, კულტურული და პოლიტიკური ელიტა, და - უფრო მეტიც - კონსტიტუციურად გაწერილი უფლება საბჭოთა კავშირის დატოვების შესახებ (ეს ერთ-ერთია საბჭოთა კავშირის დაშლასთან დაკავშირებულ იმ ირონიებს შორის, რასაც თავად საბჭოთა რეჟიმის ლიდერები ღიად უწყობდნენ ხელს და დასავლელი კომენტატორების მსგავსად, სათვალავში არ იღებდნენ მას, როგორც კონსტიტუციურ ფიქციას).⁵³

საბჭოთა კავშირის დაშლასთან დაკავშირებით რუსეთის რესპუბლიკის ორმხრივი როლი ხაზგასმის ღირსია. კერძოდ, ერთი მხრივ, რუსეთის საბჭოთა ფედერაციული სოციალისტური რესპუბლიკა ერთ-ერთი იყო სხვა ნაციონალურ რესპუბლიკებს შორის, რომელიც ფორმალურად კოორდინაციაში იმყოფებოდა სხვა რესპუბლიკებთან და ცენტრის წინააღმდეგ მიმართულ საკანონმდებლო დაპირისპირებებში სხვებს ემხრობოდა. ამ მხარდაჭერას 1991 წლის იანვარში ელცინის ტალინში ვიზიტმა კიდევ უფრო მეტი დრამატულობა შესძინა, როდესაც ის სამხედრო შეტაკების თავიდან ასაცილებლად დაუყოვნებლივ ეწვია ვილინიუსს და რუს ჯარისკაცებს მიმართა, ცეცხლი არ გაეხსნათ მოქალაქეებისთვის. ამან, ცხადია, რუსეთის რესპუბლიკის პოზიციები კიდევ უფრო გააყარა. მეორე მხრივ, მისი უპირატესი ზომით და (სხვა ნაციონალურ რესპუბლიკებთან შედარებით) გაცილებით სუსტად გამონათული სივრცითი, ეთნოკულტურული და ინსტიტუციური დიფერენცირებით, რუსეთის საბჭოთა ფედერაციული სოციალისტური რესპუბლიკა (განსხვავებით სხვა რესპუბლიკებისგან) ცენტრის პოტენციურ ალტერნატივად მიიჩნეოდა, და არა ცენტრისგან ავტონომიურად არსებულ რიგით პერიფერიულ ერთეულად. ის ფაქტობრივი მოცემულობა, რომ საბჭოთა წყობილების და ინსტიტუციის დიდი და მნიშვნელოვანი ნაწილი რუსეთის ტერიტორიაზე იყო განლაგებული (და უფრო მეტიც, რუსეთის კანონმდებლობას ექვემდებარებოდა) და ასევე ის ფაქტობრივი მოცემულობა, რომ საბჭოთა ელიტების დიდი ნაწილი ან ნაციონალობით რუსი იყო, ან ამ რესპუბლიკის ხანგრძლივი მკვიდრი, ან კიდევ ორივე ერთად, რუსეთის საბჭოთა ფედერაციულ სოციალისტურ რესპუბლიკასა და საბჭოთა კავშირს შორის არსებულ ურთიერთგადაფარვაზე მიუთითებდა. ამან კი შედარებით გაამარტივა ის, რომ გადამწყვეტ მომენტში, ცენტრში წარმოდგენილმა საბჭოთა საჯარისო და ბიუროკრატიულმა ელიტამ რუსეთის საბჭოთა ფედერაციული სოციალისტური რესპუბლიკისკენ იბრუნა მხარი, განსაკუთრებით კი მაშინ, როდესაც სამხედრო გადატრიალების მცდელობას ჰქონდა ადგილი. შესაბამისად, რუსეთის საბჭოთა ფედერაციული სოციალისტური რესპუბლიკის სამართლებრივ დაპირისპირებას საბჭოთა ცენტრის წინააღმდეგ ორი განზომილება ჰქონდა - ტაქტიკური თვალსაზრისით ის მიმართული იყო ცენტრის დასუსტებისკენ და ძალაუფლების ნაციონალურ რესპუბლიკებზე გადატანისკენ, თუმცა სტრატეგიულად ის ცდილობდა ცენტრის გამოჭერას და მისი ძალაუფლების ხელში ჩაგდებას.⁵⁴

საბჭოთა კავშირის დაშლაში ტერიტორიულ-პოლიტიკური - იგივე ნაციონალური რესპუბლიკების ელიტების მიერ შესრულებულ გადამწყვეტი როლი - მკვეთრად განსხვავდებოდა ექსტრა-ტერიტორიული ეთნონაციონალური ჯგუფის აქტორების მიერ შესრულებული მარგინალური როლისგან. ცენტრმა გარკვეული ძალისხმევა გაწია, რომ მომხდარიყო არა-რუსულ რესპუბლიკებში მცხოვრები

⁵³ Zaslavsky, "Nationalism and Democratic Transition," 106.

⁵⁴ Report on the USSR 3, no. 4 (1991), 28-9; Riina Kionka, "Russia Recognizes Estonia's Independence," Report on the USSR 3, no. 5 (1991), 14-16; Alexander Rahr, "Are El'tsin and Gorbachev Now Allies?" Report on the USSR 3, no. 27 (1991), 8; Stephen Foye, "The Soviet Armed Forces: Things Fall Apart," RFE/RL Research Report 1, (1992), 15-16, 18

რუსების მობილიზება იმის ხაზგასმით, რომ „მათი საკუთარი“ ნაციონალური ტერიტორიების მიღმა ცხოვრობ ჯგუფებს გარკვეული ეთნოპოლიტიკური საფრთხეები ემუქრებოდათ. თუმცა, ამ მოწოდებების აღრესატი ეთნოკულტურული ჯგუფები, იმის მიუხედავად, რომ ისინი ინსტიტუციურად ნაციონალურ ტერმინებში განისაზღვრებოდნენ (ექსტრა-ტერიტორიული პირადი ნაციონალიზმის ლეგალური ინსტიტუტების და მასთან ასოცირებული სოციალური პრაქტიკების გავლით, ისევე როგორც კულტურული თვალსაზრისით), სინამდვილეში ორგანიზებულ და ძლიერ ინსტიტუციურ ერთობას არ წარმოადგენდნენ. ამგვარად, მიუხედავად იმისა, რომ გარკვეული აქტივობები (მაგალითად, გაფიცვები, რომლებიც რესპუბლიკების დონეზე ენის კანონმდებლობას აპროტესტებდა) ეთნონაციონალური ჯგუფების ეგიდით იმართებოდა, მათ არ შესწევდათ უნარი მდგრადი, ორგანიზებული, ინსტიტუციურად გაფორმებული და ლეგიტიმური მოქმედებები განეხორციელებინათ ნაციონალური რესპუბლიკებისგან განსხვავებით; და საკანონმდებლო დონეზე მიმდინარე დაპირისპირებებშიც, სადაც რესპუბლიკის ელიტებს, განსაკუთრებით კი რუსეთის ელიტებს მეტი მიმდებლობა ჰქონდათ, ვიდრე ხრწნად ცენტრალურ ინსტიტუციებს, ისინი ისევ მარგინალურად რჩებოდნენ.

ამდენად, სანამ ტერიტორიულ-ეროვნულობის ეთნოკულტურულმა კრისტალიზაციამ ცენტრალური როლი არ დაიკავა იურისდიქციულ ბრძოლებში, განსხვავებით ტერიტორიულ-პოლიტიკური კრისტალიზაციისაგან, მანამდე ეროვნულ-ტერიტორიული კრისტალიზაცია - წინასწარგანპირობებული და ღრმად ინსტიტუციონალიზებული - „სახელმწიფოებრიობის“ წყობის უმაღლეს გამოვლინებად ითვლებოდა. განსაკუთრებით კი ასეთი დაყოფილი და უმოქმედო ცენტრის პირობებში. ცხადია, უახლოეს მომავალში [იურისდიქციული ბრძოლების] ცენტრალური ფიგურა ეროვნულობის ეთნოკულტურული განსაზღვრება გახდება, და უკვე ხდება კიდევაც, რადმენადაც მემკვიდრე ქვეყნები, რომლებმაც ასე მოულოდნელად მოიპოვეს დამოუკიდებლობა, თავიანთი სახელმწიფოებრიობის კონსოლიდირებას ესწრაფვიან.

ნაციონალიზმის საკითხი მემკვიდრე ქვეყნებში

როცა ამას ვწერ, საბჭოთა კავშირის, ისევე როგორც იუგოსლავიის და ჩეხოსლოვაკიის მემკვიდრე ქვეყნები ჯერ კიდევ ახალჩამოყალიბებულ ქვეყნებს წარმოადგენენ. საკანონმდებლო დონეზე მათი დამოუკიდებლობა გარანტირებულია, თუმცა „სახელმწიფოებრიობის“ სოციოლოგია ჯერ კიდევ დასაფუძნებელი. მათი სახელმწიფოებრიობის ფორმა, და თუნდაც ამ სახელმწიფოებრიობის გამძლეობის რეალურობა, ჯერ გაურკვეველია. ისინი წარმოადგენენ სახელმწიფოებს ქმნალობის პროცესში.

კითხვები მოქალაქეობაზე და ეროვნულობაზე, მათი ფართო გაგებით, სახელმწიფოებრიობის იმ ცენტრალურ საკითხებად რჩება, რომლებიც ჯერ კიდევ ბუნდოვანია და ცხარე დაპირისპირებას იწვევს. ჯერ კიდევ ბუნდოვან და გადაუჭრელ საკითხებს შორისაა შემდეგი თემებიც: ვინ მიიჩნევა სახელმწიფოს „ნაწილად“ ფორმალური მოქალაქეობის ან რამე სხვა აზრის თუ სტატუსის გათვალისწინებით? ადამიანთა რა ჯგუფებს მოიცავს, ან უნდა მოიცავდეს სახელმწიფო მოქალაქეობა? რამდენად უნდა იყოს მოქალაქეობა ეთნოკულტურულ ნაციონალიზმზე

დამოკიდებული, ან მასთან თანხვედრაში?⁵⁵ ფორმალურ მოქალაქეთა წრის მიღმა არსებობენ კი ისეთი პირები - მაგალითად, თანაეთნიკურობის მქონე პირები - რომლებსაც განსაკუთრებული პრეტენზია აქვთ სახელმწიფოზე, და რომელთა საკითხითაც თავად სახელმწიფო განსაკუთრებით არის დაინტერესებული? და პირიქითაც - არსებობენ ფორმალური მოქალაქეთა წრის შიგნით ისეთი პირები, რომლებიც სრულყოფილ წევრებად ან მოქალაქეებად ვერ იქნებიან მოიაზრებულნი? და რა სახის მოქალაქეობის ინსტიტუციონალიზებას მოახდენს სახელმწიფო? იქნება მოქალაქეობა ინდივიდუალური სახის, თუ ის ეთნიკური ან ნაციონალური ჯგუფის წევრობით იქნება გაშუალებული? მოქალაქეობრივი უფლებები მხოლოდ ინდივიდუალური უფლებებისგან იქნება შემდგარი, თუ ის ასევე ჯგუფის ან კოლექტიურ უფლებებსაც მოიცავს?⁵⁶

გადაუჭრელი კითხვების მსგავსი კომპლექტი ეროვნულობისა და ნაციონალობის თემის ირგვლივაც იყრის თავს. რა შემთხვევაში ითვლება ახალი სახელმწიფო ერ-სახელმწიფოდ, ან ნაციონალურ სახელმწიფოდ? თუ სახელმწიფო გაგებულია ერთი გარკვეული ერისა და ეროვნების სახელმწიფოდ, მაშინ როგორ განისაზღვრება ეს ერი? როგორ უნდა იქნეს სახელმწიფო გაგებული - როგორც სამოქალაქო ერთობა, რომელიც მოქალაქეობის სამართლებრივი და პოლიტიკური სტატუსებით არის განსაზღვრულ-განპირობებული და მოქალაქეთა ერთობისგან შედგება, თუ როგორც ეთნოკულტურული ერთობა, რომელიც სახელმწიფოსგან დამოუკიდებლად განისაზღვრება, და მის მოქალაქეობასთან აუცილებლად კავშირში არ არის? ამ უკანასკნელის შემთხვევაში კი, როგორ უნდა მოხდეს ნაციონალობის ან ნაციონალური თვითგამორკვევის პრინციპის - რომელზეც მემკვიდრე ქვეყნები ლეგიტიმურობაზე მათ პრეტენზიებს აფუძნებენ - დაკავშირება დემოკრატიული მოქალაქეობის იმ პრაქტიკებთან, რომელსაც მემკვიდრე ქვეყნების ელიტები ერთხმად ემორჩილებიან?⁵⁷

ამ კითხვების ამომწურავი განხილვა შორს წაგვიყვანს და სტატიის საკვლევ სფეროს გაცდება, თუმცა ზოგ მათგანს კიდევ მივუბრუნდებით მომდევნო თავებში. ჩემი მსჯელობა კი აქ იმ გზებზე ფოკუსირდება, რომლითაც ახლად წარმოქმნილ მემკვიდრე ქვეყნებში მოხდა და დიდი ალბათობით ახლაც გრძელდება ნაციონალობის საკითხის ფორმირება იმ მემკვიდრეობით, რომელიც ნაციონალიზმის საბჭოთა ინსტიტუციური კრისტალიზაციის ორმხრივობიდან გამომდინარეობს. იმისთვის, რომ მსჯელობა მოხელთებადი იყოს, მე აქ ნაციონალობის საკითხის მხოლოდ ერთ, თუმცა ყველაზე ცენტრალურ, და, ევრაზიის შემთხვევაში, განმსაზღვრელ ასპექტს შევხებით. ეს არის საყოველთაო დაძაბულობა 1) ახლადწარმოქმნილ ნაციონალურ და ნაციონალიზირებად სახელმწიფოებს; 2) ამ სახელმწიფოების ეროვნულ უმცირესობებს; და 3) იმ გარეშე სახელმწიფოებს შორის, რომლებიც აქ წარმოდგენილ უმცირესობათა ჯგუფებს “სამშობლოდ” „ეკუთვნით“

⁵⁵ პოსტ-საბჭოთა მოცემულობაში მოქალაქეობის პოლიტიკაზე ვმსჯელობ ტექსტში "Citizenship Struggles in Soviet Successor States," *International Migration Review* 26 (1992).

⁵⁶ იხ. Will Kymlicka, *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights* (Oxford: Oxford University Press, 1995).

⁵⁷ ნაციონალურ და დემოკრატიულ განაცხადებს შორის არსებული დაძაბულობის შესახებ საინტერესო ანალიზისთვის იხ. Juan J. Linz and Alfred Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe* (Baltimore and London: Johns Hopkins University Press, 1996), chapters 2, 19, and 20.

არა კანონიერი მოქალაქეობის საფუძველზე, არამედ ეთნიკულტურული მიკუთვნებულობის გამო.

პოსტსაბჭოთა ევრაზიის კონტექსტში ახალწარმოქმნილ ერ-სახელმწიფოებს, ეროვნულ უმცირესობებს და გარე ნაციონალურ „სამშობლოებს“ შორის ეს ტრიალული, სამხრისი კავშირი სხვადასხვა კონფიგურაციებით მეორდება. აქ მე სათვალავში ერთი, თუმცა საკმაოდ ფართო და ჰეტეროგენულ შემთხვევათა ჯგუფი მექნება - ჯგუფი, რომელიც რუს უმცირესობებსა და რუსეთს, როგორც გარე „სამშობლოს“ ისე განიხილავს.⁵⁸ ამ ჯგუფში თითქმის ყველა მემკვიდრე ქვეყანა შედის, სადაც, გარდა სომხეთისა, ჰყავთ ან ჰყავდათ რუს უმცირესობათა საგულისხმო (1989 წლის მდგომარეობით მთელი მოსახლეობის 5%-ზე მეტი) წილი. არსებობს ამკარა მიზეზები რუსეთზე და რუსებზე ფოკუსირების ასახსნელად. კერძოდ, რუსეთი, პოტენციურად, რევიზიონისტული სახელმწიფოა, რამდენადაც ძალაუფლების პრეტენდენტების მიერ ის ხშირად წარმოჩენილია როგორც ტერიტორიულად შეკვეცილი, დამცირებული "ღიადი ძალა". სხვა მემკვიდრე ქვეყნების რევიზიონისტური პოტენციალის მიუხედავად, რა პირობებშიც ისინი შესაძლოა რუსეთზე უფრო მეტად ჩაეფლონ ომებში მათ მეზობლებთან, რუსეთი, სხვა მემკვიდრე ქვეყნებთან შედარებით, პოტენციურად, უფრო დამანგრეველ საფრთხეს უქმნის რეგიონალურ და თუნდაც გლობალურ უსაფრთხოებას. ამის წინაპირობა კი არარუსულ მემკვიდრე ქვეყნებში თითქმის 25 მილიონამდე რუსის წარმომადგენლობა, რუსეთის უზარმაზარი სამხედრო ძალაუფლება, და ახალი რუსი უმცირესობათა ჯგუფების და რუსი ელიტის ძირითადი სეგმენტის მიერ განცდილი სტატუსის უპრეცედენტოდ რადიკალური ვარდნა შეიძლება იყოს.

ამ სამ ელემენტს - ახლად ნაციონალიზებულ არა-რუს მემკვიდრე ქვეყნებს, მათ ტერიტორიაზე მცხოვრებ დიდი რაოდენობით რუს უმცირესობათა ჯგუფებს და თავად რუსეთის სახელმწიფოს შორის დინამიურ გადათამაშებებში მთავარ როლს პოლიტიკური მოქმედებებისთვის თანდაყოლილი შემთხვევითობის პრინციპი ითამაშებს, განსაკუთრებით კი მაშინ, როდესაც „პოლიტიკური მოქმედებების უშუალო პარამეტრები მუდმივად ცვალებადია“.⁵⁹ აქვე, ყოველგვარი დეტერმინიზმის გარეშე მსურს დავაზუსტოთ ის გზები, რომლითაც ამ გადათამაშებების ფართო კონტურები საბჭოთა ნაციონალიზმის რეჟიმის მიერ დატოვებული ინსტიტუციონალური მემკვიდრეობით უკვე განსაზღვრულია. პირველ რიგში, წარმოვიდგინოთ სიტუაცია ახლად ნაციონალიზირებად მემკვიდრე ქვეყნებში, რომლებიც ეთნიკური ჰეტეროგენულობის მიუხედავად, თავს ერ-სახელმწიფოებად მიიჩნევენ. ცხადია, მათმა თავდაპირველმა ინსტიტუციურმა განსხეულებამ საბჭოთა რესპუბლიკის სახით დასაბამი მისცა არა მარტო მათ სახელმწიფოებრივ დამოუკიდებლობას, არამედ მათ თვით-მოაზრებას სპეციფიურად ნაციონალურ სახელმწიფოდ. საბჭოთა სქემაში, მათი *raison d'etre* ინსტიტუციურ მექანიზმების სამსახურში ყოფნა იყო ნაციონალური თვით-გამორკვევის მისაღწევად. ისინი

⁵⁸ მე-3 თავში მე უფრო თანმიმდევრული მიდგომით განვიხილავ ტრიალული ურთიერთმიმართების ძირითად დინამიკას და ამ ანალიზს იუგოსლავიის დაშლის მოვლენებს ვუსადაგებ. (წიგნიდან: Rogers Brubaker, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*; Cambridge University Press, 1996).

⁵⁹ შემთხვევითობის პრინციპზე სიღრმისეული ანალიზისთვის იხ. Guillermo O'Donnell and Philippe Schmitter, *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies* (Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 1986), და William H. Sewell, "Three Temporalities: Toward an Eventful Sociology," forthcoming in Terrence J. McDonald, ed., *The Historic Turn in the Human Sciences* (Ann Arbor: University of Michigan Press). The quotation is from O'Donnell and Schmitter, p. 4.

ცალსახად იმ ერთი ერისა და ეროვნებისთვის რესპუბლიკებად განისაზღვრებოდნენ, რომლის სახელსაც ატარებდნენ.

ამგვარად, მიუხედავად მათი ჰეტეროგენული ეთნიკურობისა, რომელიც დასავლეთ ევროპის ნაციონალურ სახელმწიფოებთან შედარებით უკიდურესად მრავალფეროვანი იყო, საბჭოთა რესპუბლიკები საკუთარ თავს ნაციონალურ მმართველობებად მოიაზრებდნენ, და ასეც უნდა ყოფილიყო. თუმცა ნაციონალური რა გაგებით? აქ შეგვიძლია კიდევ გავაფართოვოთ და გამოვკვეთოთ ის არგუმენტი, რომ საბჭოთა რეჟიმი ერთდროულად ახდენდა როგორც ტერიტორიულ-პოლიტიკური და პიროვნულ-ეთნოკულტურული მოდელების, ასევე მათ შორის არსებული დაძაბულობების ინსტიტუციონალიზებას. კერძოდ, ზევით მოცემული მსჯელობის კვალდაკვალ, ნაციონალიზმის საბჭოთა ტერიტორიულ-პოლიტიკური განსაზღვრება არა მხოლოდ დაძაბულობაში იყო პიროვნულ-ეთნოკულტურულ განსაზღვრებასთან, არამედ მის ალტერნატივადაც კი იყო მიჩნეული. ამ ორ ინსტიტუციურ კრისტალიზაციას შორის მიმართება ასიმეტრიული იყო. ეთნოკულტურული ეროვნულობის არსებობა ნაციონალურ რესპუბლიკებზე არ იყო დამოკიდებული; თუმცა, თავად ნაციონალური რესპუბლიკები არა თუ მხოლოდ დამოკიდებულნი იყვნენ, არამედ არსობრივად განპირობებულნიც კი იყვნენ ეთნოკულტურული ერების არსებობით. რესპუბლიკები განისაზღვრებოდნენ ერთი ცალკეული ერისა და ნაციონალიზმის მმართველობით ორგანოებად; თავად ეს ნაციონალიზმები კი იმ მმართველობით ორგანოებზე უპირატეს და მათგან დამოუკიდებელ ერთობებად მიიჩნეოდნენ, რომლის შექმნის ლეგიტიმაცისაც თავადვე ეწეოდნენ. ნაციონალური რესპუბლიკები არა თუ აფუძნებდნენ „მათ“ ერებს (როგორც ამას ეროვნულობის ტერიტორიულ-პოლიტიკური მოდელი მოითხოვს); არამედ ადგილი ჰქონდა დამოუკიდებლად არსებული ერებისთვის „მათი საკუთარი“ ტერიტორიული ერთეულების გადაცემას. ამდენად, საბჭოთა კავშირში, ეროვნულობის ტერიტორიულ-პოლიტიკური კრისტალიზაცია, რომელიც ეთნოკულტურული ერების არსებობის წინაპირობა იყო, მათგან დამოუკიდებლად განისაზღვრებოდა და მათ სრულყოფილად არც „მოიცავდა“. როგორც დასაწყისშივე დავასაბუთეთ, მართლაც არსებობდა დაძაბულობა ეროვნულობის ტერიტორიულ-პოლიტიკურ და ეთნოკულტურულ კრისტალიზაციებს შორის. თუმცა ეს უკანასკნელი უპირობოდ უფრო ფუნდამენტურ კონცეპტს წარმოადგენდა საბჭოთა სქემაში. ამ სქემით დაიწყო ეთნოკულტურული ნაციონალიზმების არსებობის აღიარება და ინსტიტუციური ფორმით კრისტალიზება, რის შემდეგაც უფრო დიდი და უფრო მეტად მჭიდრო ერები უზრუნველყოფილნი გახდნენ მათი საკუთარი ნაციონალური რესპუბლიკებით. ამგვარად, იმის ნაცვლად, რომ ნაციონალიზმები რესპუბლიკებს შეექმნათ, თავად ნაციონალიზმები გახდნენ მათთვის შესაბამისი ტერიტორიული რესპუბლიკების „მესაკუთრეები“.

შედეგად, საბჭოთა რეჟიმმა მიზანმიმართულად შექმნა რესპუბლიკები, როგორც ნაციონალური მმართველობის ორგანოები, რომლებიც იმ ერებს „მიკუთვნებულნი“ აღმოჩნდნენ, რომლის სახელიც მიენიჭათ და ამავე დროს, ამან უკიდურესად შეზღუდა ამ რესპუბლიკების ავტონომიურობა. თუკი ერთი მხრივ საბჭოთა რეჟიმი ეთნოკულტურული ერების მიერ რესპუბლიკების „კუთვნილების“ ინსტიტუციონალიზებას ახდენდა, ამავედროულად ის ზღუდავდა ამ კუთვნილების

განცდასთან დაკავშირებულ პოლიტიკურ ანგარიშვალდებულებას.⁶⁰ ეთნოკულტურულმა ერებმა კუთვნილებაში მიიღეს პოლიტიკური ტერიტორიები მართვის ძალაუფლების გარეშე. საბჭოთა კავშირის ნგრევასთან ერთად, ნაციონალურ ტერიტორიებზე ეთნოკულტურული უფლებამოსილებისა და კუთვნილების განცდა შენარჩუნდა, თუმცა მას ასევე დაემატა ხელშესახები მმართველობის ძალაუფლებაც. მემკვიდრე ქვეყნების ელიტებს შეუძლიათ ეს ახალი ძალაუფლება მათი სახელმწიფოების „ნაციონალიზაციისთვის“ გამოიყენონ; მათ ამის გაკეთება სახელმწიფოს სამსახურში მყოფი ხალხის კულტურის, ენის, დემოგრაფიული დომინაციის, ეკონომიკური კეთილდღეობისა და პოლიტიკური ჰეგემონიის მხარდაჭერით შეუძლიათ. ნაციონალიზების მსგავსი პოლიტიკები და პროგრამები, რომლებიც მთლიანი მოსახლეობისგან ან მოქალაქეობისგან განსხვავებით, ეთნოკულტურულ ერთობაზე არის ორიენტირებული, როგორც წესი, პოლიტიკურად უფრო მომგებიანად - ზოგ შემთხვევაში კი პოლიტიკურად მიმზიდველადაც - კი არის მიჩნეული, განსაკუთრებით ახლადწარმოქმნილი ქვეყნების საგულისხმო ნაწილისთვის, რომლებმაც „კუთვნილების“ ინსტიტუციონალიზებული მოლოდინები მემკვიდრეობად მიიღეს საბჭოთა ნაციონალიზმის რეჟიმისგან.

იმაზე მინიშნება არ მსურს, რომ მემკვიდრე ქვეყნებში პოლიტიკური პროცესები აუცილებლად ერთგვაროვნად წარიმართება და რომ ეთნიკური „ნაციონალიზების“ პროგრამები დომინანტური განდება. ნაციონალიზების პროგრამებისა და პოლიტიკების მიმართ მიზიდულობა ქვეყნის შიგნით შეიძლება ცვალებადი იყოს. მაშინ, როცა ეს მიზიდულობა, მაგალითად, ბალტიის ქვეყნებში საკმაოდ მძლავრი აღმოჩნდა, ბელარუსიაში საკმაოდ სუსტი იყო. გარდა ამისა, საერთაშორისო ორგანიზაციების ან ეკონომიკური, პოლიტიკური თუ სამხედრო ძალაუფლების მქონე ქვეყნების მიერ წარმოებულმა გარე სტიმულებმა შესაძლოა ტრანს-ეთნიკური და სახელმწიფოს მშენებლობის ისეთი სტრატეგიები წაახალისოს, რომელიც მოქალაქეობაზე, როგორც ყოვლისმომცველ კატეგორიაზე, იქნება ორიენტირებული, და არა ეთნონაციონალურ მახასიათებელზე.

რამდენად ძლიერი შეიძლება იყოს გარეშე ძალების მიერ დაწესებული ეს „მადისციპლინირებელი ზომები“? ეჭვგარეშეა, რომ მისი ძალა განსხვავებული იქნება დროისა და კონტექსტის მიხედვით სხვადასხვა მემკვიდრე ქვეყანაში. დასავლეთთან ყველაზე ახლოს მდებარე იმ მემკვიდრე ქვეყნებში, რომლებიც ევროპის ეკონომიკურ და უსაფრთხოების სტრუქტურებში ინტეგრაციას ესწრაფვიან, დასავლურ სახელმწიფოებსა და ევროპულ ორგანიზაციებს უზარმაზარი გავლენა ექნებათ; თუმცადა, ეს გავლენები საკმაოდ შეასუსტა იმ იმედგაცრუებებმა, რომლებიც მთავარ მოლოდინს - ეკონომიკურ მხარდაჭერას ეფუძნებოდა. და რა შეიძლება ითქვას ძლიერი მეზობელი ქვეყნებიდან, უწინარესად კი რუსეთიდან, მომდინარე მადისციპლინირებელ ზომებზე? შესაძლოა თუ არა რუსეთის მიერ დაწესებულმა სანქციებმა, იქნება ისინი პოზიტიური თუ ნეგატიური, განსაზღვროს არარუსული მემკვიდრე ქვეყნების მოქალაქეობისა და ეროვნულობის პოლიტიკა? ცხადია,

⁶⁰ ეთნიკურ კონფლიქტებში „კუთვნილების“ ცნების ცენტრალურობაზე სიღრმისეული თვალსაზრისისთვის იხ. Donald L. Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict* (Berkeley: University of California Press, 1985), esp. pp. 20ff. ვოლკერ კონორსაც (Walker Connor) ხაზგასმული აქვს „საკუთრებაზე ექსკლუზიური პრეტენზიების“ მნიშვნელობა ეთნონაციონალური „სამშობლოების“ შემთხვევაში, რომლებიც ეთნონაციონალური ჯგუფების სახელით მოქმედებენ; მაგალითად იხილეთ მისი ესეი "The Impact of Homelands upon Diasporas," in Gabriel Sheffer, ed., *Modern Diasporas in International Politics* (London: Croom Helm, 1986), p. 18 and passim.

რუსეთის, როგორც (პოტენციურად) უზარმაზარი ძალის მქონე სახელმწიფოს ახლომდებარეობა და რუსი უმცირესობათა ჯგუფების დიდი რაოდენობით წარმომადგენლობა მემკვიდრე ქვეყნებში, ამავე ქვეყნების წინდახედულ ელიტებს აიძულებს უარი თქვან ნაციონალიზაციის ისეთ გადაჭარბებულ პროგრამებზე, რომელიც რუს უმცირესობათა ჯგუფებს გააუცხოვებს (და ამით რუსეთის პროვოცირებას მოახდენს). უკრაინაში და ყაზახეთში არსებული ნაციონალიზაციის ფრთხილი და მოზომილი პოზიციები ნაწილობრივ სწორედ ამ წინდახედულობის შედეგია - ამ ქვეყნებში რუსი მოსახლეობა, აბსოლუტურ ციფრებში, არა მხოლოდ ყველაზე დიდი რაოდენობითაა წარმოდგენილი სხვა მემკვიდრე ქვეყნებთან შედარებით (11,4 მილიონი უკრაინაში და 6,2 მილიონი ყაზახეთში), არამედ ისინი ყველაზე ფესვგადგმულ და ყველაზე ანგარიშგასაწევ ნაწილს წარმოადგენენ რუსეთის სახელმწიფოს გადმოსახედიდან. თუმცა გონივრულმა წინდახედულობამ ესტონეთს და ლატვიას ხელი არ შეუშალა მოქალაქეობაზე შეზღუდული წვდომის პოლიტიკა გაეტარებინათ. ეს კი იმის მიუხედავად, რომ უკრაინასთან და ყაზახეთთან შედარებით ისინი უფრო მოწყვლად მდგომარეობაში იმყოფებოდნენ მათი მომცრო ზომის, თუ 1994 წლამდე მათ ტერიტორიებზე რუსეთის ჯარების დგომის გამო. თუმცა იმის გარანტიაც არ არსებობს, რომ უკრაინის და ყაზახეთის ელიტები მომავალშიც წინდახედულობის იმავე პოლიტიკით იხელმძღვანელებენ. შესაბამისად, რუსი უმცირესობების ფართო წარმომადგენლობის არსებობამ და ძლევამოსილი რუსეთის სახელმწიფოს ახლომდებარეობამ, შესაძლოა, მართლაც უფრო წაახალისოს, ვიდრე შეასუსტოს ნაციონალისტური ტენდენციები მემკვიდრე ქვეყნებში, განსაკუთრებით თუ საბჭოთა ნაციონალური მმართველობის ინსტიტუციურ მემკვიდრეობას მივიღებთ სათვალავში.

რუსები, როგორც ახალი ნაციონალური უმცირესობა

იმის გასარკვევად, თუ როგორ შეიძლება განვითარდეს ეს მოვლენები, ფოკუსი სამგანზომილებიანი სქემის პირველი ელემენტიდან მეორეზე უნდა გადავიტანოთ - ახალწარმოქმნილი მემკვიდრე ქვეყნებიდან ამ ქვეყნებში წარმოდგენილ ნაციონალურ უმცირესობებზე. პირველი საკითხი, რასაც ხაზი უნდა გაესვას, არის მათი სპეციფიკურად ნაციონალური უმცირესობის თვისებრიობა, რაც არა თუ ობიექტურ ფაქტს წარმოადგენს ეთნიკური დემოგრაფიის გადასახედიდან, არამედ თვითმოაზრებიდან წარმოებული სუბიექტური ნალექია, რომლის გადაცემა და ფორმირება სოციალური კლასიფიკაციის იმ ნაციონალური სქემებით ხდებოდა, რომლებიც ასე გაბატონებულად ინსტიტუციონალიზდა საბჭოთა კავშირში. ეთნიკური უმცირესობები საკუთარ თავს მოიაზრებენ განსხვავებული ერის თუ ნაციის წევრებად, რადგან საბჭოთა რეჟიმის პირობებში მათ სწორედ ასე ისწავლეს საკუთარ თავზე ფიქრი. ეს მხოლოდ ტერმინოლოგიური საკითხი არ არის, მას პოლიტიკური დატვირთვა გააჩნია. უმცირესობათა ელიტები მიდრეკილნი იქნებიან, რომ უმცირესობები იმ „ტიტულოვანი,“ ნომინალურად კი სახელმწიფოებრიობის მქონე წევრებისგან განსხვავებულ ერად წარმოაჩინონ, რომელთა შორისაც და გვერდითაც ისინი ცხოვრობენ. ეს დამოკიდებულება მაშინაც ნარჩუნდება, როდესაც განსხვავებულ ეროვნებათა ქორწინებისა და ასიმილაციის შედეგად, სოციოლოგიური თვალსაზრისით, ნაციონალობებს შორის არსებული განსხვავებები გაბუნდოვანდება, როგორც ეს სხვა უამრავ შემთხვევაში მოხდა.

აქ საკითხავი ისიცაა, შენარჩუნდება კი ეთნიკური უმცირესობების მიერ საკუთარი თავის ნაციონალურ ტერმინებში განსაზღვრის ზოგადი ტენდენცია არარუსულ მემკვიდრე ქვეყნებში მცხოვრები რუსების შემთხვევაშიც?⁶¹ ისინიც, სხვების მსგავსად, ეცდებიან საკუთარ თავი განსხვავებულ ერად წარმოაჩინონ, ნაცვლად იმისა, რომ უბრალოდ მათ ენობრივ, კულტურულ ან ქვენაციონალურ ეთნიკურ განსხვავებას გაუსვან ხაზი? პასუხი ცხადი არ არის. ამასთან, მიუხედავად იმისა, ან შეიძლება სწორედ იმიტომაც, რომ საბჭოთა კავშირში ადგილი ჰქონდა რუსთა ჰეგემონიას და „რუსობის“ გაბატონებას - რუსული ნაციონალობა, სხვა ნაციონალობებთან შედარებით, გარკვეული თვალსაზრისით, შედარებით ნაკლებად ინსტიტუციონალიზდა. სწორედ იმის გამო, რომ საბჭოთა კავშირში „რუსული“ მთელ ტერიტორიაზე იყო მობნეული და (გარკვეული თვალსაზრისით) მთელს მის მოსახლეობაში გაბნეული, „რუსობა“ სრულყოფილად ვერ იქნებოდა გამონატული ან ასახული დელიმიტირებული ნაციონალური ტერიტორიის ფარგლებში ან ცალკეულ პირად ნაციონალობაში. „რუსობა“ ფარავდა მთლიან საბჭოთა კავშირს; ის ზედმეტად დიდი, ზედმეტად ზოგადი იყო იმისთვის, რომ სხვების მსგავსად ინსტიტუციონალიზებული ნაციონალობის სისტემაში ჩაწერილიყო. რუსობა, მსგავსად ამერიკის შეერთებულ შტატებში დამკვიდრებული „თეთრობისა“, უხილავი მოცემულობა იყო; ის არა თუ ცალკეული ნაციონალობის გამოცდილებას წარმოადგენდა, არამედ ზოგად ნორმას, ნულოვან ღირებულებას, უნივერსალურ კონდიციას, რომლის საპირისპიროდაც სხვა ნაციონალობები თავისებურ, პარტიკულარისტულ, „დევიაციურ“ მოცემულობებად მოჩანდნენ.

ამასთან, ის, რომ რუსებს მართლაც ეკავათ გამორჩეული ადგილი საბჭოთა ნაციონალიზმის რეჟიმში - ერთდროულად ცენტრალურიც და უხილავიც, არ ნიშნავს იმას, რომ დღესდღეობით მემკვიდრე ქვეყნებში წარმოდგენილი რუსთა უმცირესობა (სხვა ეროვნებებთან შედარებით) ცალსახად მოუმზადებელი აღმოჩნდა ამ ცვლილებებისთვის; ეს არც იმას ნიშნავს, რომ ისინი აღარ შეეცდებიან, სხვების მსგავსად, საკუთარი თავი ნაციონალურ ტერმინებში განსაზღვრონ. სხვა მოსაზრებების თანახმად, ისინი სწორედაც რომ ამას ცდილობენ. უპირველეს ყოვლისა იმიტომ, რომ „რუსობა“ ნულოვანი ღირებულების მქონე, არათემატიზებულ, ფონურ მოცემულობას წარმოადგენდა, უმთავრესად, რუსეთში მცხოვრები რუსებისთვის (და სხვა სლავურ რესპუბლიკებში) და არა არასლავურ რესპუბლიკებში მცხოვრები რუსებისთვის, რომლებსაც მეტი ცნობიერება გააჩნდათ საკუთარი ნაციონალობის შესახებ. ამას განსაკუთრებით ადგილი ჰქონდა საბჭოთა მმართველობის ბოლო ორ ათწლეულში - ტიტულოვანი ნაციონალობის წარმომადგენლებში გაზრდილი შემართებისა და ეთნიკური თვითგამორკვევის კვალდაკვალ. გარდა ამისა, რუსები არარუსულ რესპუბლიკებში მიჩვეულნი იყვნენ ესარგებლათ რუსად ყოფნის საჯაროობით (ან შესაძლოა, უფრო ზუსტად რომ ითქვას, „რუსულის“ საჯაროობით, რომელიც გაბატონებული მედიუმი იყო არა მხოლოდ საჯარო ცხოვრებაში, არამედ კულტურის, განათლების და ურბანული ცხოვრების

⁶¹ საბჭოთა მემკვიდრე ქვეყნებში რუსი უმცირესობების მდგომარეობის სიღრმისეული ანალიზისთვის იხ. Paul Kolstoe, *Russians in the Former Soviet Republics* (London: Hurst, 1995). See also Nikolai Rudensky, "Russian Minorities in the Newly Independent States," pp. 58-77 in Roman Szporluk, ed., *National Identity and Ethnicity in Russia and the New States of Eurasia* (Armonk, NY and London: M. E. Sharpe, 1994), and Vladimir Shlapentokh et al, eds., *The New Russian Diaspora* (Armonk, NY and London: M. E. Sharpe, 1994). For a Russian overview, see Sergei Savoskul, "Russkie novogo zarubezh'ia [Russians of the Near Abroad]," *Obshchestvennye nauki i sovremennost'* [Social Sciences and the Present] 5 (1994).

ზოგად ასპექტებშიც).⁶² შესაბამისად, მემკვიდრე ქვეყნებში მცხოვრები რუსთა უმეტესობა, გარდა იმ შემთხვევებისა, სადაც ემიგრაციამ შეასუსტა მათი ერთობა (უმეტესად ცენტრალურ აზიაში, გარდა სამხრეთ და აღმოსავლეთ ყაზახეთისა), შეეცდებიან შეინარჩუნონ ან ხელახლა დააფუძნონ ეს საზოგადოებრივი სტატუსი გარკვეული ფორმით. ამდენად, ისინი ძიებას დაიწყებენ მოქალაქეობის ისეთი ფორმის, რომელიც გაშუალებული იქნება ნაციონალიზმით - ეთნოკულტურული ჯგუფის წევრობით. ეს ტენდენცია იქამდე გაძლიერდება, სანამ მემკვიდრე ქვეყნები ნაციონალიზაციას გააგრძელებენ; იქამდე, სანამ, განსხვავებით საერთო მოქალაქეობისგან, არ გაჩნდება ძლიერი განცდა, რომ ქვეყნები განუკუთვნებიან ან არსებობენ კონკრეტული „ძირითადი“ ერისთვის ან ნაციონალიზმისთვის; კონკრეტულ ქვეყანაზე უფლებამოსილების მქონე ძირითადი ერისგან გამორიცხული რუსები (და სხვა უმცირესობები) მეტად შეეცდებიან საკუთარი თავი წინააღმდეგობაში მყოფ, კონტექსტუალური ეროვნებად განსაზღვრონ. ასეთ მოცემულობაში კი, ისინი კიდევ უფრო მეტად დააყენებენ ეჭვქვეშ მოქალაქეობის იმ ლიბერალურ ფორმებს, რომლის ფარგლებშიც უფლებამოსილების მინიჭება ინდივიდებზე მოხდება, და ჯგუფის წევრობა მნიშვნელობას დაკარგავს; ანდაც, ისინი ამგვარი ფორმალური ლიბერალური მოდელების უკან იმ იდეოლოგიურ ნიღაბს დალანდავენ, რომელიც მკვეთრად ნაციონალიზირებადი და ეთნოკრატიული მმართველობების შესანიღბად იქნება გამოყენებული, რათა სახელმწიფოებრიობის მქონე ერების კულტურული დომინაციისა და პოლიტიკური ჰეგემონიის მისწრაფებები დამალოს.

საზოგადოებრივი სტატუსი, ენობრივი პრივილეგია და კულტურული ინფრასტრუქტურა, რომლითაც რუსები სარგებლობდნენ, მათ აფიქრებინებდათ, რომ ეკუთვნოდათ არა მხოლოდ რუსეთის რესპუბლიკა, არამედ მთლიანად საბჭოთა კავშირი. ამ თვალსაზრისით, რუსებისთვის რუსეთის რესპუბლიკა გაცილებით ნაკლებ მნიშვნელობას ატარებდა, ვიდრე სხვა ერებისთვის მათი შესაბამისი ნაციონალური რესპუბლიკები. ამ უზარმაზარი „სახლის“ დაკარგვასთან ერთად, რუსები, რომლებიც მემკვიდრე ქვეყნების ტერიტორიაზე კომპაქტურად არიან ჩასახლებულნი და ადგილობრივ უმრავლესობას ან სიმრავლეს ქმნიან, შეეცდებიან ეს სივრცეები „მათ საკუთარ“ ტერიტორიად მონიშნონ; ამის მიღწევას კი ისინი გარკვეული ფორმის ავტონომიურობის მოთხოვნით ეცდებიან. მსგავს სივრცეებს შორის ყველაზე თვალსაჩინოა ჩრდილოეთ და აღმოსავლეთ ყაზახეთი, მოლდოვეთის დნიესტრის მდინარის აღმოსავლეთი, ჩრდილოეთ ესტონეთი, და აღმოსავლეთ და სამხრეთ უკრაინის ნაწილები, კერძოდ კი ყირიმი; ტერიტორიული ავტონომიურობის მოთხოვნასთან დაკავშირებული ძვრები უკვე შესამჩნევია ყირიმსა და ტრანს-დნიესტრისპირულ მოლდოვეთში, რომელსაც ზურგს უმაგრებს ყოფილი საბჭოთა მე-14 არმია.⁶³

⁶² დევიდ ლაიტინი (David Laitin) ამტკიცებდა, რომ ახალი „რუსულად-მოლაპარაკე“ ნაციონალიზმი, რომელიც რუსული ნაციონალიზმისგან განსხვავებულია, მემკვიდრე ქვეყნებს და რუსული წარმოშობის მქონე ერებს შორის გამოჩნდება. იხ. Laitin, "Identity in Formation: The Russian-Speaking Nationality in the Post-Soviet Diaspora," paper presented at the Annual Meeting of the American Political Science Association, September 1994.

⁶³ ჩრდილო-აღმოსავლეთ ესტონეთში უფრო ნაკლები შანსია, რომ ადგილობრივ რუსებს შორის ტერიტორიული ავტონომიურობის პოლიტიკას მხარდაჭერები გამოუჩნდნენ, ვიდრე სხვა ადგილებში, სადაც მაღალია რუსთა კონცენტრაცია; ესტონეთის შედარებით ძლიერი ეკონომიკის და დასავლურ ეკონომიკაში მისი ინტეგრაციის მეტ-ნაკლებად ცხადი შესაძლებლობის წყალობით, ესტონელი რუსებს შესაძლებლობა ეძლევათ არჩევანი გააკეთონ უფრო კონკურენტული მომავლის სტრატეგიების მიმართულებით, სადაც ისინი აკულტურისაციასა და ასიმილაციურ ინტეგრაციას ამჯობინებენ. და მართლაც, როგორც დევიდ ლაიტინი

საჯარო კოლექტიურ უფლებებზე და (სადაც შესაძლებელია) ტერიტორიულ ავტონომიურობაზე რუს (და სხვა) ნაციონალურ უმცირესობათა ეს მოთხოვნები, რომელიც საბჭოთა ნაციონალიზმის რეჟიმის ინსტიტუციური მემკვიდრეობით ჩამოყალიბდა, წინააღმდეგობაში მოდის მემკვიდრე ქვეყნების ელიტათა პრეტენზიებთან, რომ უპირობო „მესაკუთრეობა“ გააფორმონ იმაზე, რასაც ისინი „მათ საკუთარ“ მართველობით ერთეულებად და ტერიტორიებად მიიჩნევენ. მემკვიდრე ქვეყნების ელიტები მსგავს მოთხოვნებს მუქარად და არალეგიტიმურად აღიქვამენ, თუნდაც პოლიტიკური წინდახედულობა მათ გარკვეულ დათმობებზე წასვლას კარნახობდეს. ამასთან, კოლექტიური უფლებებისა თუ ტერიტორიული ავტონომიურობის შესახებ მოთხოვნებმა უმცირესობათა ჯგუფები შესაძლოა ორმაგი ლოიალობის მქონე ან უბრალოდ არალოიალურ ჯგუფად მონიშნოს. ფორმალური გადმოსახედიდან, ერთი ქვეყნის მოქალაქეობის ქონის გამო, ისინი შესაძლოა გამორიცხულნი იყვნენ იმ ქვეყნის წევრობისგან, რომელთა ნაწილადაც ისინი გარანტირებულად მოიაზრებიან. უფრო მეტიც, უმცირესობათა მიერ სხვა ერის ნაწილად საკუთარი თავის მონიშვნამ და ამის პარალელურად, მათმა განაცხადმა საჯარო უფლებებზე, შესაძლოა ხელი შეუწყოს მემკვიდრე ქვეყნების ელიტებში „ეთნიცისტური“ წარმოდგენების გაღვივებას და ეთნოკრატიული პრაქტიკების გაძლიერებას; ამან, ასევე, ერების სამოქალაქო-ტერიტორიული ტერმინების ნაცვლად, შესაძლოა წაახალისოს მათი ეთნოკულტურულ ტერმინებში განსაზღვრა, რომლის ფარგლებშიც სახელმწიფოთა მმართველობის ინტერესები მხოლოდ ეთნიკულტურული ერის კეთლდღეობაზე იქნება კონცენტრირებული. აღსანიშნავია, რომ მემკვიდრე ქვეყნების ელიტები მათი სახელმწიფოებრიობის და მოქალაქეობრიობის განსაზღვრას ლიბერალურ ტერმინებშიც რომ ახდენდნენ, მოვლენების ზემოთხსენებული განვითარება მაშინაც არ იქნება გამორიცხული; შესაბამისად, უმცირესობათა ეჭვები შეიძლება დადასტურდეს - თუ ქვეყანა ფორმალური თვალსაზრისით ლიბერალური და ნეიტრალური სამხელმწიფოებრიობისა და მოქალაქეობის სახელით პოზიციონირდება ისეთ ეთნიკურად მრავალფეროვან ქვეყნებში, სადაც სახელმწიფოებრიობის მატარებელი უმრავლესობა და უმცირესობა, ან უმცირესობები, რომლებიც საკუთარ თავებს სხვადასხვა ერებს მიაკუთვნებენ, ეს პოზიციონირება, შესაძლოა, უბრალოდ ნიღბავდეს საჯარო ცხოვრების არსებითად ეთნოკრატიული ორგანიზების ფორმებს.

რუსეთის რეკონსტრუქცია

რუსეთი, სულ მცირე მისი ახლომდებარეობის და ძლევამოსილობის გამო, ვერ შეძლებდა, რომ არ ჩარეულიყო ნაციონალიზირებადი მემკვიდრე ქვეყნებისა და მათი რუსი (უფრო ფართოდ, „რუსულენოვანი“) უმცირესობების ურთიერთობებში. თუმცა მხოლოდ ახლომდებარეობა და ძლევამოსილება არ ყოფილა ამის მიზეზი, არამედ არსებობს ორი უფრო მნიშვნელოვანი ფაქტორი. პირველი ის, რომ რუსეთის სახელმწიფოებრიობის ბაზისური პარამეტრები გადაუჭრელი რჩება და ის არსებითი ლეგიტიმურობის დანაკლისს განიცდის. მეორე ის, რომ რუსი ელიტა რუსეთს განიხილავს როგორც ახალი რუსული დიასპორის გარე „სამშობლოს“, რომელიც უფლებამოსილია, და უფრო მეტიც, ვალდებულია დაიცვას მემკვიდრე ქვეყანებში

ამტკიცებს, შესაძლოა ეს ასეც მოხდეს. ob. Laitin, "Four Nationality Games," Journal of Soviet Nationalities 2, no. 1 (1991), 1.

მცხოვრები რუსთა ინტერესები.⁶⁴ ამდენად, დინამიური გადათამაშებები რუსეთის „სამამულო“ ნაციონალიზმს, მემკვიდრე ქვეყნების „ნაციონალიზირებად“ ნაციონალიზმებსა და ახალი რუსული დიასპორის ნაციონალიზმს შორის პოტენციურად უფრო დესტაბილიზირებადი და ფეთქებადია, ვიდრე რომელიმე ცალკე აღებული ეს ერთი ან ორი ნაციონალიზმი.

დღეს რუსეთის ფედერაცია, საბჭოთა პერიოდის რსფსრ-ს მსგავსად, ფართო წრეებში დანახულია რუსული ერისთვის შეუსაბამო ინსტიტუციურ განსხეულებად. რუსებისა და რუსებისთვის არსებულ ძირითად ინსტიტუციურ ჩარჩოს, ისევე როგორც ტერიტორიულ და ინსტიტუციურ სივრცეს, სადაც ისინი ისე მუშაობდნენ და ცხოვრობდნენ, როგორც *რუსები*, წარმოადგენდა მთლიანი საბჭოთა კავშირი და არა მხოლოდ რუსეთის რესპუბლიკა.⁶⁵ კავშირის ტერიტორია იყო „მათი“ ტერიტორია; კავშირის ინსტიტუტები, მნიშვნელოვანწილად, იყო „მათი“ ინსტიტუტები. თუმცა, ამის საპირისპიროდ, თავად რუსები რუსეთის რესპუბლიკის ტერიტორიასა თუ ინსტიტუტებზე არ ფიქრობდნენ, როგორც „მათ საკუთარზე“. ერთი მხრივ, რუსეთის რესპუბლიკა ინსტიტუციურად განუვითარებელი იყო: ის იმ ძირითადი ინსტიტუტების დანაკლისს განიცდიდა, რომელიც სხვა საბჭოთა რესპუბლიკებში იყო წარმოდგენილი. მეორე მხრივ, პარადოქსია, მაგრამ, ზოგი რუსი, მიუხედავად რუსეთის რესპუბლიკის გარეთ მათი პრივილეგირებული პოზიციისა, რუსეთის შიგნით არაპრივილეგირებულად გრძნობდა თავს. რუსეთის უზარმაზარი ტერიტორიის დიდი ნაწილი, ფორმალურად, არარუსული ნაციონალობის მქონე ჯგუფებზე იყო განაწილებული მათი ნაციონალური სამამულოების სახით - 1989 წლისთვის თექვსმეტი „ავტონომიური რესპუბლიკა“ და თხუთმეტი ქვედა-დონის ავტონომიურ-ნაციონალური ფორმაცია არსებობდა, თითოეული მათგანი განისაზღვრებოდა ცალკეული არა-რუსი ნაციონალობისა და ეროვნების მქონე უმცირესობათა ნაციონალურ ტერიტორიად; მათი ერთობლიობა კი მთელი რსფსრ-ს ნახევარზე მეტ ტერიტორიას იკავებდა.⁶⁶ ამ პირობებში, ნაციონალურად განწყობილი რუსების გარკვეული ნაწილი წუხდა, რომ რუსები (განსაკუთრებით ებრაელებთან შედარებით) არ იყვნენ სათანადოდ წარმოდგენილნი მათთვის ნომინალურად „განკუთვნილ“ ინსტიტუტებში; ამან უბიძგა რუს ნაციონალისტებს, საბჭოთა რეჟიმის ბოლო წლებში გაემართათ კამპანიები სლოგანით - პროპორციული წარმომადგენლობა რუსებისთვის რსფსრ-ში.⁶⁷

ამრიგად, საბჭოთა პერიოდში რუსების თვითგაგება რუსეთის რესპუბლიკის ტერიტორიული და ინსტიტუციური ფარგლებით გამყარებული ან სრულად მოცული არ იყო. რუსეთის რესპუბლიკა იმავეს არ წარმოადგენდა რუსთათვის, რასაც სხვა ნაციონალური რესპუბლიკები წარმოადგენდნენ მათი შესატყვისი ნაციონალობებისთვის. კერძოდ, სხვა ნაციონალობის ელიტები „მათ საკუთარ“ ნაციონალურ წყობებს სავსებით ადეკვატურ ტერიტორიულ და ინსტიტუციურ ფარგლებად განიხილავდნენ მათი ნაციონალური სახელმწიფოებრიობისთვის, და ამ ფარგლებშივე ცდილობდნენ მეტი ავტონომიურობისა თუ სრული დამოუკიდებლობის მოპოვებას. თუმცა, რუსი ელიტის საგულისხმო სეგმენტი

⁶⁴ რუსეთის სამამულო ნაციონალიზმის შესახებ იხ. მე-5 თავი (წიგნიდან: Rogers Brubaker, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*; Cambridge University Press, 1996)

⁶⁵ პირადი კომუნიკაციის დროს, ვიქტორია კოროტიევამ დაადასტურა, რომ ეს სიმართლე როგორც რუსეთში მცხოვრები რუსებისთვის, ასევე არარუსულ ქვეყნებში მცხოვრები დიასპორისთვისაც

⁶⁶ გამოანგარიშება წარმოდგენილია წიგნში: Bokhaia *sovetskaia entsiklopediia*, third edition, vol. XXII, pp. 212-13.

⁶⁷ მე დავალეული ვარ სერგეი სიბერტსებთან ამის აღნიშვნის გამო

რუსეთის რესპუბლიკას არ განიხილავდა რუსული ნაციონალური სახელმწიფოებრიობისთვის ადეკვატური ტერიტორიული და ინსტიტუციური ფარგლების მქონედ. შედეგად, ახლად დამოუკიდებლობამიღებული რუსეთის ძირითადი ინსტიტუციური პარამეტრები - ტერიტორიული საზღვრები, შიდა სახელმწიფოებრივი სტრუქტურა, დემოგრაფიული კომპოზიცია - უფრო მეტად ცვალებადია და ცხარე დაპირისპირებებს წარმოშობს, ვიდრე ის ქვეყნები, რომლებიც ახალწარმოქმნილ არა-რუს მემკვიდრე სახელმწიფოებს წარმოადგენენ.⁶⁸

ეთნოკულტურულ ერსა და მოქალაქეებს შორის არსებული აცდენა ამ არეულობის ცენტრალური მიზეზს წარმოადგენდა. 1989 წლისთვის ოცდახუთი მილიონი რუსი არარუსულ საბჭოთა რესპუბლიკებში ცხოვრობდა. ამის შემდეგ კი მათი საგულისხმო ნაწილი, ძირითადად ცენტრალური აზრიის რესპუბლიკებიდან, რუსეთში მიგრირდა. ამის მიუხედავად, მათი ნაწილი მაინც ახლადწარმოქმნილ მემკვიდრე ქვეყნებში დარჩა.⁶⁹ ისინი არ არიან რუსეთის მოქალაქეები; სამართლებრივი თვალსაზრისით, მათი უდიდესი ნაწილი (გარდა ესტონეთისა და ლატვიისა) ახლად დამოუკიდებლობამიღებული მემკვიდრე ქვეყნების მოქალაქეები არიან. ამის მიუხედავად, რუსი ელიტები მათ, გარკვეული აზრით, მაინც რუსეთის ნაწილად მიიჩნევენ; რუსეთის სახელმწიფოს მხრიდან ისინი ლეგიტიმურ, უფრო ზუსტად კი, ზრუნვის სავალდებულო ობიექტებად არიან დანახულნი.

საბჭოთა კავშირის ინსტიტუციური და ტერიტორიული ჩარჩოების ნგრევამ და ამ პირობებში 25 მილიონი რუსის არარუსული მემკვიდრე ქვეყნების იურისდიქციებზე მოულოდნელმა გადაცემამ, რუსეთს სახელმწიფოებრიობის ფუნდამენტური პარამეტრები სადაო გახადა. მაგალითად, არარუსულ მემკვიდრე ქვეყნების უმეტესობამისგან განსხვავებით, აქ საკითხი იმას კი არ ეხება, თუ რამდენად სრულყოფილად ნაციონალიზდება სახელმწიფოსთვის „ბოძებული“ ტერიტორიული და ინსტიტუციური ერთეულები, რამდენად გადაიქცევიან ისინი ერთი ეთნოკულტურული ერისა და ეროვნების დომინაციის სფეროდ, რომელიც ასევე თანხვედრაში იქნება „კუთვნილების“ ზემოთნახსენებ ინსტიტუციონალიზებულ მოლოდინებთან; არამედ საკითხი ეხება იმას, რომ რუსეთს, განსხვავებით სხვა არარუსული მემკვიდრე ქვეყნებისგან, სახელმწიფოებრიობისთვის აუცილებელი ეს თუნდაც მინიმალური პარამეტრიც კი არ „ეპოდა“.⁷⁰ უფრო მეტიც, საკითხი იმასაც ეხება, თუ რა ბაზისური სახელმწიფოებრიობის პარამეტრები უნდა გამოიყენებოდეს ისეთ სიტუაციაში, როდესაც არსებული წინასწარგანსაზღვრული პარამეტრები - რომლებიც ტერიტორიულ, მოქალაქეობრივ და შიდა ეთნო-ფედერალურ სტრუქტურას განაპირობებენ - რუსების თვალში ინსტიტუციურ წონას და ნორმატიულ ძალას კარგავს. ის, რომ ეს პარამეტრები „ადეკვატურ“ თანხვედრაში არ მოდის ფართოდ მიმოფანტულ რუს ერთან, ეს ნაწილობრივ განაპირობებს მათ დაბალ წონას თუ ძალას და მათი დაბალი ხარისხის ლეგიტიმაციას; ეს პარამეტრები ღიად გამორიცხავს უშუალოდ იმ 25 მილიონი რუსს, რომლებიც ისეთი ქვეყნების

⁶⁸ იხ. Victoria Koroteyeva, "The Old Imperial Power or an Emerging Nation: Russian Responses to Ethnic Separatism," Paper presented at conference on "Nations, States and Ethnic Identity," European University Institute, Florence, May 1992.

⁶⁹ იმპერიული მმართველობის დასასრული შემდეგ ეთნიკურად შეურეველი რუსებისა და სხვა ყოფილი დომინანტური ნაციონალური ჯგუფების მიგრაციაზე იხ. მე-6 თავი წიგნიდან: Rogers Brubaker, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*; Cambridge University Press, 1996.

⁷⁰ სახელმწიფოს საზღვრების ბოძებაზე ან „ჰეგემონიაზე“, იხ. David Laitin and Ian Lustick, "Hegemony and the State," *States and Social Structures Newsletter* 9 (1989); Lustick, "Becoming Problematic: Breakdown of a Hegemonic Conception of Ireland in Nineteenth-Century Britain," *Politics and Society* 18 (1990); Lustick, "Israeli State- Building in the West Bank and the Gaza Strip: Theory and Practice," *International Organization* 41 (1987)

მაცხოვრებელნი და (ფორმალურად) მოქალაქენი აღმოჩნდნენ, რომლებსაც ისინი „თავიანთად“ არ მიიჩნევენ.

რუსეთის მიერ საზღვრების გამრღვევი „სამამულო“ (homeland) ნაციონალიზმი ამ ცხად გამორიცხვაზე პასუხს წარმოადგენს. მაგრამ ამკარაა, რომ ერთი სახელმწიფოს მიერ ნაკისრი ვალდებულება - დაიცვას სხვა სახელმწიფოს მოქალაქეთა უფლებები და ინტერესები, შესაძლოა ამ უკანასკნელის და მისი ელიტების მიერ აღქმული იყოს მათი სუვერენულობის წინააღმდეგ მიმართულ საფრთხედ და მუქარად; ამით შესაძლოა, შენელების მაგივრად, კიდევ უფრო გააქტიურდეს ნაციონალიზაციის ის პრაქტიკები, რასაც რუსული სამამულო ნაციონალიზმის მხარდამჭერები ეწინააღმდეგებიან. უფრო მეტიც, რუსეთის სამამულო ნაციონალიზმმა, შესაძლოა, რუს უმცირესობათა ჯგუფებში გააღვივოს მისწრაფება უფრო მეტად უკომპრომისო პოზიციების დაკავებისკენ, ვიდრე ეს რუსეთის მხარდაჭერის გარეშე შეიძლება მომხდარიყო. არაფერია გარდაუვალი, როდესაც საქმე ურთიერთმეჭიდებული ნაციონალიზმების ურთიერთშეგავლენის შედეგად წარმოქმნილ ესკალაციას ეხება; თუმცა აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ამ ტექსტზე მუშაობისას, ჯერჯერობით მსგავსი არაფერი მომხდარა. ამის მიუხედავად, როგორც მე-3 თავში ვცდილობ ვაჩვენო, მოვლენების ზუსტად ასეთ განვითარებას ჰქონდა ადგილი ყოფილ იუგოსლავიაში, და მსგავსი ესკალაციები კვლავ რჩება იმ გარდაუვალ საფრთხედ, რომელიც ნაციონალიზირებად მემკვიდრე ქვეყნების, რუსი უმცირესობებისა და რუსეთის, როგორც გარე ნაციონალური „სამშობლოს“ ტრიალული ურთიერთმიმართების (triadic relational nexus) სტრუქტურაშია ჩაბეჭდილი.⁷¹

მეჯამება

საბჭოთა ნაციონალიზმის რეჟიმმა, რომელიც ერებისა და ნაციონალობების ინსტიტუციონალიზების განსხვავებული და ყოვლისმომცველი მანერით გამოირჩეოდა, მემკვიდრე ქვეყნებს ღრმად ჩაბეჭდილი და უკიდურესად წინააღმდეგობრივი მიკუთვნებულობის მოლოდინი უანდერდა. პოლიტიკური კუთვნილებისა და უფლებამოსილების ღრმად ინსტიტუციონალიზებული განცდით განმსჭვალული ელიტები ტერიტორიებს, ინსტიტუტებს, გარკვეული ამბივალენტური თვალსაზრისით, მოსახლეობას და იმ მმართველობით ერთეულს, რომელიც მათი ერის სახელს ატარებდა, განიხილავენ, როგორც „მათ საკუთარს“, ფუნდამენტური გაგებით, მათ კუთვნილებას. ნაციონალური უმცირესობები, უპირატესად კი რუსები - მათი ინსტიტუციურად მხარდაჭერილი წარმოდგენებით იმის შესახებ, რომ ნაციონალობა მოქალაქეობისგან განსხვავებული მოცემულობაა - თავის თავს „გარე“ ერს მიაკუთვნებენ, ამ ტერმინის გამომრიცხავი თუ არა, სიღრმისეული მნიშვნელობით მაინც; თუ ეს განცდა არ გამორიცხავდა მათ მიკუთვნებულობას იმ შესაძლო ერი-სახელმწიფოს მიმართ, რომლის ტერიტორიაზეც ისინი ცხოვრობდნენ, და რომლის მოქალაქეობასაც ისინი (ან მათი დიდი ნაწილი) ატარებდა, ის კიდევ უფრო მეტად განსაზღვრავდა და ასხვაფერებდა მას. რუსეთის ელიტა, რომლის ნაციონალური თვითწარმოდგენები საბჭოთა კავშირის პერიოდში და დღესაც

⁷¹ რუსეთსა და ცენტრალური აზრის ახალ სახელმწიფოებს შორის ამ საფრთხის შესახებ თვალსაზრისისთვის იხ. Rajan Menon, "In the Shadow of the Bear: Security in Post-Soviet Central Asia," *International Security* 20, no. 1 (1995), esp. 170-4.

რუსეთის ფედერაციის ინსტიტუციურ და ტერიტორიულ ფარგლებს ვერ ემთხვეოდა და არასრულყოფილად იყო ამ ფარგლებში წარმოდგენილი, არარუსულ მემკვიდრე ქვეყნებში მცხოვრებ რუს უმცირესობას ახლად დამოუკიდებლობამიღებული რუსეთის ნაწილად მოიაზრებდა არაზუსტად განსაზღვრული, თუმცა დამაჯერებელი მიდგომებით. მიკუთვნებულობის ეს ღრმად ფესვგადგმული და ძლიერ დაპირისპირებული მოლოდინები, რომელიც ასევე უკავშირდებოდა სახელმწიფოს მშენებლობის, რეჟიმის ცვლილებისა და ეკონომიკის რესტრუქტურირების პროცესში წარმოქმნილ ინტერესთა კონფლიქტებს, უახლოესი წლებში არა-რუს მემკვიდრე ქვეყნებს, რუს უმცირესობებსა და რუსეთის სახელმწიფოს შორის წარმოდგენილ დინამიურ ურთიერთქმედებას ეთნონაციონალური კონფლიქტების უმართავ და ძლიერ ფეთქებად კერად გადააქცევს.